

Palače drevne Mezopotamije i njihov kulturno-povijesni značaj

Huđ, Patricija

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:146274>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

PATRICIJA HUĐ

**PALAČE DREVNE MEZOPOTAMIJE I NJIHOV
KULTURNO-POVIJESNI ZNAČAJ**

Završni rad

Pula, 2019.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

**PALAČE DREVNE MEZOPOTAMIJE I NJIHOV
KULTURNO-POVIJESNI ZNAČAJ**

Završni rad

JMBAG: 0303052709, redoviti student

Studijski smjer: Preddiplomski sveučilišni studij Kultura i turizam

Predmet: Povijest civilizacija

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: stara povijest

Mentor: prof. dr. sc. Klara Buršić-Matijašić

Pula, siječanj 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. POVIJESNI PREGLED RAZVOJA DREVNE MEZOPOTAMIJE	2
2.1 Sumerani i Akađani	5
2.2 Asirci	8
2.3 Babilonci	11
3. PALAČE U DREVNOJ MEZOPOTAMIJI	15
3.1. Povijesne okolnosti nastanaka palača u drevnoj Mezopotamiji	15
3.2 Ebla.....	20
3.3 Mari.....	26
3.4 Kalhu.....	33
3.5 Dur-Šarukin	40
3.6 Niniva.....	44
3.7 Babilon.....	50
4. ZAKLJUČAK	57
5. LITERATURA	58
SAŽETAK	61
SUMMARY	62

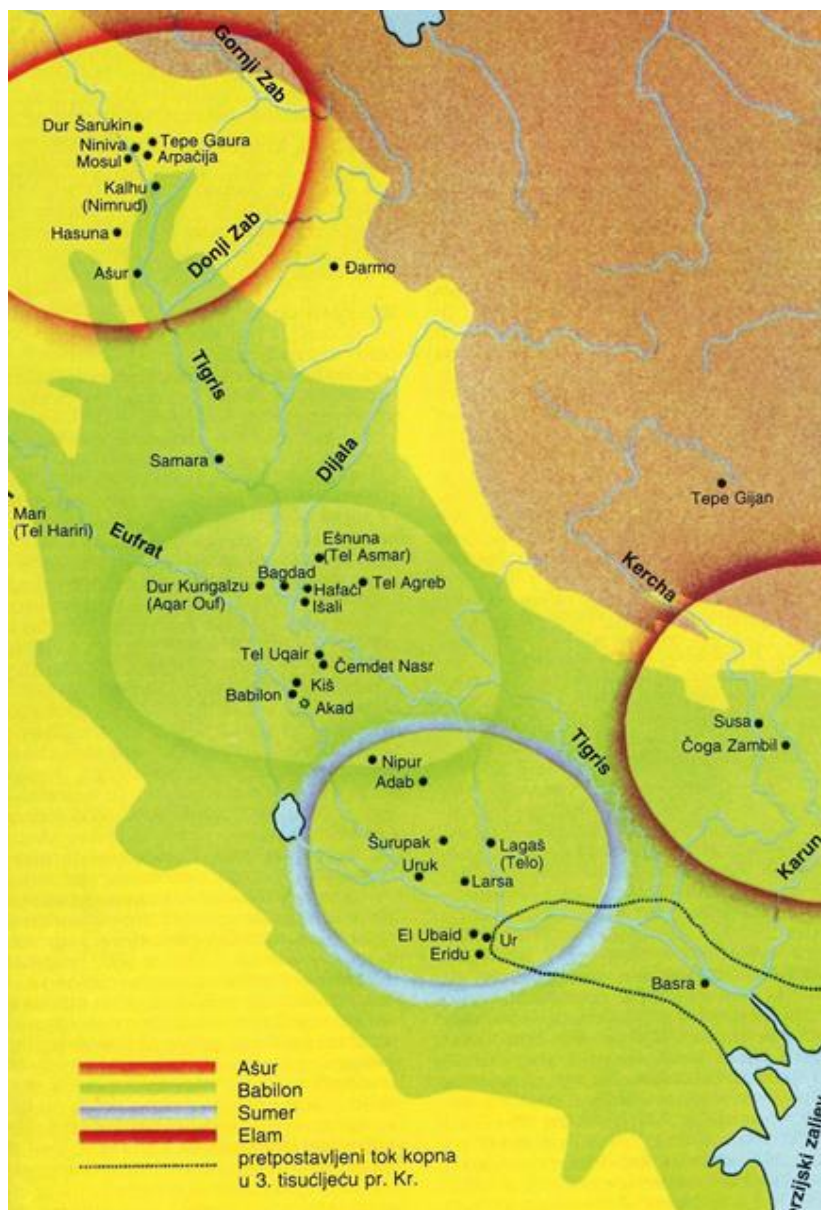
1. UVOD

Tema ovog završnog rada je kulturno-povijesni značaj palača u drevnoj Mezopotamiji. Kod razrade teme bit će korištena literatura koja je abecednim redom navedena na kraju rada. Rad će strukturno biti podijeljen u poglavlja koja će određenim redoslijedom govoriti o povijesti drevne Mezopotamije općenito i narodima koji su se tamo smjenjivali, a zatim će biti riječi o povijesnim okolnostima nastanka palača. Nadalje, slijedi analiza izabranih palača koje će biti navedene u sadržaju po gradovima u kojima se nalaze. Zaključak o kulturno-povijesnom značaju palača u drevnoj Mezopotamiji će se nalaziti na kraju rada.

Cilj ovog završnog rada je analiza palača Velikih civilizacija u drevnoj Mezopotamiji i njihovih pripadajućih kompleksa, uz objašnjenja vremena i okolnosti u kojima su nastale. Hipoteza ovog završnog rada je: palače drevne Mezopotamije imaju kulturno-povijesni značaj za cjelokupno čovječanstvo, to jest istraživanja na području palača drevne Mezopotamije su doprinijela razumijevanju i cijenjenju povijesti i kulture naroda iz toga područja. Metode koje su se koristile za izradu ovog završnog rada su: deduktivna metoda, metoda analize, metoda dokazivanja, metoda klasifikacije te metoda kompilacije.

2. POVIJESNI PREGLED RAZVOJA DREVNE MEZOPOTAMIJE

Mezopotamija je područje između dviju rijeka, Eufrata i Tigrisa zbog čega su je nazivali „zemljom između dviju rijeka“. Na slici 1. prikazano je područje drevne Mezopotamije u doba visokorazvijenih kultura. Većina nekadašnje Mezopotamije je dio današnjeg Iraka, a uključuje i dijelove istočne Sirije i male dijelove Turske i Irana.¹

Slika 1. Geografski položaj drevne Mezopotamije

Izvor: Muller, W., Vogel, G. (1999): *Atlas arhitekture I. – Opći dio: Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta*, Golden marketing, Zagreb, str. 80

¹ McIntosh, J., R. (2005): *Ancient Mesopotamia – New Perspectives*, Abc-Clio, Santa Barbara, str. 3

Prva drevna civilizacija je bila sastavljena od nekoliko gradova država koje su kontrolirali različiti vladari. Mezopotamija je mjesto gdje su se pojavljivali prvi gradovi na svijetu. Bogatstvo „Plodnog Polumjeseca“ je privuklo veliki broj valova useljavanja i s njima vladavine raznih naroda. Cijelo područje nije se moglo ujediniti pod jednim vladarom, primarno zbog zemljopisnih razlika. Različiti narodi koji su se smjenjivali davali su značajne doprinose razvoju, a najznačajniji su bili Sumerani, Akadani, Asirci i Babilonci.²

Poljoprivreda je kroz povijest bila temelj uspješnog gospodarstva Mezopotamije. Zbog geofizičkih uvjeta područje Mezopotamije nije posjedovalo nikakve mineralne ili metalne resurse, dok je područje Anatolije i Irana bilo bogato istim resursima, stoga uvoz i izvoz na tom području se pojavljuje već u paleolitiku. Znatna pokretljivost ljudskih skupina je dovela do brze razmjene materijala i tehnologija u bakrenom dobu.³ Kako god, ključ uspjeha njezinog gospodarstva je bila već spomenuta proizvodnja dovoljnog viška da nahrani ne samo radnu snagu, već i da oslobodi veliki dio populacije od borbe za opstanak. Zalihe žita su bile dovoljne da se njima opskrbe obrtnici, birokrati, administratori, svećenstvo i osobe ostalih profesija.⁴ Aluvijalno tlo nizinskoga područja je bilo savršeno za uzgoj žitarica, palma datulja i mahunarka, dok su stepe sjevernog, zapadnog i istočnog dijela bile pogodne za uzgoj stoke. Potom, inovacije poput pisma, pluga, uporabe životinja za vuču i učinkovite distribucije vode u svrhu navodnjavanja zajedno sa razvijenom poljoprivredom su dovele do visokih prinosa, što je dovelo do krajnjeg rasta populacije.⁵

Razvoj arheologije u 19. i 20. stoljeću je omogućio pronalazak te proučavanje ove drevne civilizacije koja je do tada bila nepoznanica zapadnom svijetu. Uglavnom znanstvenici dijele razvoj Mezopotamije na ova važna podrazdoblja: Džemdet-Nasr, Mesilimsko, Fara, I. dinastija iz Ura, Akadsko, Novosumersko, Starobabilonsko, Staroasirsko, Srednjobabilonsko, Srednjoasirsko, Novoasirsko i Novobabilonsko.⁶

² Bleicken, J., et.al., (2005): *Povijest svijeta – prvi dio*, Marijan tisak, Split, str. 98

³ Somervill, A. B., (2010): *Great Empires of the Past – Empires of Ancient Mesopotamia*, Chelsea House, New York, str. 8

⁴ Leick, G. (2010): *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Scarecrow Press, Inc., Plymouth str. 15

⁵ Leick, G., op. cit., str. 54

⁶ Bleicken, J., et.al., op. cit., str. 101

Unatoč tomu što povjesničari ne mogu odrediti točan početak mezopotamske civilizacije, sa sigurnošću se može odrediti njezin kraj. Dakle njezin konačni svršetak počinje ulaskom perzijskog kralja Kira Velikog u grad Babilon 29. listopada 539. g. pr. n. e.⁷

⁷ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 120

2.1 Sumerani i Akađani

Prvi val doseljavanja je Sumerski val, koji se ne može točno vremenski odrediti. Sumerani su počeli razvijati gradove na području koje zovemo Sumer, gdje su živjeli okruženi malim naseljima i poljima, a razvojem poljodjelstva mala naselja su prerasla u gradiće i gradove. Sumerani su razvili društvenu hijerarhiju u cilju upravljanja sustavima natapanja i organizacije stanovništva, koja je dovela do vladavine kraljeva. Smatralo se da kraljeve izabiru bogovi, dok je svakim gradom vladao jedan kralj i jedan bog. Gadovi-države su nastajali nakon što su gradovi počeli zauzimati okolna područja, a neki su potom počeli osvajati okolne gradove i tako su rasla njihova kraljevstva. U svrhu obrane od drugih naroda, gradove su okruživali zidinama, a svakim gradom je dominirao hram kao zemaljska kuća lokalnog gradskog boga.⁸

Sumerani su preživljavali od poljoprivrede i stočarstva, a najosnovnije poljoprivredne kulture su bile žitarice, prvenstveno pšenica i ječam. Osim toga su sadili mahunarke, povrće, datulje i voće, dok su za hranu uzgajali životinje poput goveda, ovca, koza i svinja, a kao tegleću marvu magarce.⁹ Gotovo je cjelokupna obrađena zemlja u rano sumersko doba pripadala hramu, a njome je upravljao kralj u ime božanstva. Stočari i zemljoradnici svu svoju žetvu su davali hramu, a za uzvrat su iz hramskih skladišta dobivali sve što je njima bilo potrebno. Obrtnici poput umjetnika, ljevača bronce, kožara, tesara i klesara, uglavnom su radili za kralja i hram.¹⁰ Rani sumerski gradovi su međusobno razmjenjivali robu, dok su nedostupne materijale u Mezopotamiji uvozili iz okolnih mjesta. Štoviše, mreže trgovačkih puteva su stvarane još prije 3000. g. pr. n. e. kada su Sumerani trgovali s Egiptom, a otprilike 2300. g. p. n. e. i s gradovima u dolini Inda.¹¹

Svakako je najveće dostignuće Sumerana izum pisma, kojega su urezivali u glinene pločice, a počeci sumerskoga pisma datiraju s kraja 4. tisućljeća pr. n. e. Već se otprilike 2600. g. pr. n. e. upotrebljavalo pismo od oko 800 znakova koji su kombinirali piktograme sa simbolima što su označavali pojedine zvukove. Pismo u

⁸ Morris, N., (2010): *Ilustrirana povijest svijeta – Mezopotamija i biblijske zemlje*, McRae Publishing, Zagreb, str. 8

⁹ Feuerstein, P., K., (2009): *Ilustrirana povijest svijeta – Osvit civilizacije: od prapovijesti do 900 .g. pr. Kr.*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 56

¹⁰ Feuerstein, P., K., op. cit., str. 60

¹¹ Morris, N., op. cit., str. 9

svojima početnim oblicima je nalikovalo crtežima te se kasnije razvilo u klinasto pismo. Najpoznatija nalazišta tih glinenih pločica su Uruk, Ur, Eridu i Džemet Nasr.¹²

Složena birokracija ne bi mogla funkcionirati bez pisma i obrazovanog razreda pisara. Pisari su bilježili prinose tijekom žetve, veličinu stada i vodili evidencije isporuka u hramska skladišta te hrane koja se raspoređivala ljudima i važnim državnim dužnosnicima.¹³ Približno je istodobno s pismom izumljen valjkasti pečatnjak, to jest valjkasti kamen. Valjkasti pečatnjak u početku je imao urezane slike, a kasnije zapise u negativu. Njihova svrha je bila pečačenje vrata, posuda, kovčega i ponekad svježih glinenih pločica. Svakako je najvažnije da su Sumerani počeli bilježiti povijest i tako razvili svoj pisani jezik, što je pomoglo današnjim povjesničarima da bolje razumiju drevna znanja. Ostala će postignuća kao što je izum kotača, proces taljenja metala i uporabe raznih metala imati veliki utjecaj daleko izvan granica Mezopotamije.¹⁴

Zatim se semitsko stanovništvo sjeverne Mezopotamije, to jest Akadani, u sve većim valovima širilo na jug, dok na mnogim mjestima nisu postali brojniji od Sumerana. Akadani su prihvatili mnoge osobine sumerske civilizacije, no nisu bili toliko vezani uz tradiciju grada-države. Početak akadskog razdoblja (ca. 2370. g. pr. n. e.) je obilježen pojavom prve velike vladarske ličnosti, Sargona (2340–2284. g. pr. n. e.) koji je zajedno sa svojim nasljednicima izgradio prvu "veliku državu" Akad. Sargon je uspostavio državu koja je sezala od Perzijskog zaljeva do Sredozemnog mora, ali zbog brojnih ustanaka svi Sargonovi nasljednici su morali ponovno osvajati tu državu.¹⁵

Brojne promjene su se zbivale na svim područjima života u akadskom razdoblju. Bitna se promjena dogodila u trenutku kada je vladar zamijenio dotadašnju prevlast hrama. Vlast kralja u akadskom razdoblju je dosegla vrhunac kada se kralj počeo poistovjećivati s božanstvom. Kralj Sargon je preustrojio sumerska i akadiska božanstva u novi panteon kako bi lakše ujedinio zemlju i dokrajčio tradicionalno

¹² Ibid.

¹³ Feuerstein, P., K., op. cit., str. 61

¹⁴ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 101

¹⁵ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 102

poistovjećivanje gradova s njihovim božanstvima. Osim toga, kraljevi su nadgledali upravu hramova, a okrunjeni su bili tijekom godišnjih svečanosti.¹⁶

Umjetnost akadskog razdoblja se smatra temeljem mezopotamske umjetnosti. Tijekom akadskog razdoblja obrtnici su napredovali u vještinama oblikovanja arhitekture i skulpture. Elegantne akadске palače su bile snažne utvrde opremljene velikim dvoranama, kupaonicama, kuhinjama i privatnim prostorijama. Kroz svoje carstvo, Akađani su obnavljali ili proširivali svoje hramove. Popularna umjetnička forma u akadskom razdoblju je bila skulptura. Najafirmiranije vrste skulptura su bile same glave, kipovi ljudi ili božanstva i plitkih reljefa koji su prikazivali velike povijesne događaje.¹⁷

Tijekom novosumerskog razdoblja (2150.-1850. g. pr. n. e.) službeni jezik je ponovno sumerski, a prijašnje značenje dobivaju sustavi gradova-država. Sumerski gradovi-države su posjedovali svoja individualna lokalna božanstva koja su smatrali svojim „kraljem“ i vlasnikom. Premda je postojao i ljudski vladar, to jest namjesnik božanskoga vladara koji je predvodio ljude u služenju božanstva, a rezultat toga je bio gospodarski sustav nazvan „teokratskim socijalizmom“ s planiranim društvom te hramom koji je bio upravno središte.¹⁸

Država je u cjelini bila nešto manja od svoga uzora, velike Akadske države, a obuhvaćala je akadsko-sumersko područje, na zapadu se protezala do grada Marija, na sjeveru grada Ašura, a na istoku je uključivala grad Elam. Svakako se najvećim dostignućem novosumerskog razdoblja smatra očuvanje staro-sumerskih duhovnih dostignuća. Dosadašnja su znanstvena istraživanja doprinijela poznavanju arhitekture toga razdoblja, to jest do najstarijih iskopina zigurata (stepenastih kula). Prema tome, bitno je spomenuti jedan od najstarijih opstalih primjera Varku, lokaliteta sumerskog grada Uruka.¹⁹

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Somervill, A. B., op. cit., str. 33

¹⁸ Janson, A. F., op. cit., 79.

¹⁹ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 104

2.2 Asirci

Početak 2. tisućljeća pr. n. e., povijesno je značenje dobila Asirija, suparnica Babilonije. Domovina Asiraca se nalazila u brdima i plodnim poljima sjeverne Mezopotamije pokraj rijeke Tigris. Asirce je pratio glas okrutne vojne sile, a upravo je strah Asircima olakšao osvajanja drugih naroda, zato su strah koristili kao ratnu taktiku. U malim raštrkanim seoskim zajednicama je živjela većina Asiraca i obrađivala zemlju. Asirske su kuće bile skromne i jednostavne kao i u drugim područjima Mezopotamije, no siromaštvo nije prevladavalo. Zbog plodne zemlje između Tigrisa i Eufrata i najsiriromašnije stanovništvo je moglo imati pristojan život. Gradovi i prijestolnice su bili podložni ubrzanijem načinu života, dok je prisutnost brojnih stranaca dovedenih u ropstvo označavala dojam njihovog kozmopolitanskog ozračja.²⁰

U gradovima, središtima obrta i trgovine se razvijala velika raznolikost zanimanja. Obrtnici i umjetnici su upotrebljavali svoje vještine kako bi prikazali snagu svoje države. Graditelji i vješti obrtnici su bili iznimno traženi, zahvaljujući suparništvu aristokratskih obitelji i brojnim kraljevskim građevinskim pothvatima.²¹

Glede društvenoga položaja žena u Asiriji izgleda da su imale niži status i manji autoritet nego što je to bio slučaj u Babiloniji. Na primjer u slučaju razvoda muškarac je mogao otjerati svoju ženu, iako nije sa suprugom postigao sporazum oko razvoda. Također tu je primjer slučaja ako je žena počinila preljub, suprugu je bilo dopušteno da je pretuče ili pak ubije. Žena se morala izvan kuće držati raznih zabrana i nositi veo. Kraljeve su žene uživale veću moć, ali su je često uživale u sjeni.²² Asirsko društvo ženama nije dopuštalo da odlučuju o ozbiljnim pitanjima, a dobro razvijeno društvo nije donijelo čak ni ženama najvišeg roda velikog utjecaja. Zakon je ženu klasificirao kao imovinu supruga, a vrijedio je još od srednjeg asirskog razdoblja.²³

Ašur je bio vrhovni bog Asirije, a možda je prvotno bio lokalno božanstvo istoimenog grada. Postao je glavno božanstvo u asirskome panteonu s usponom grada Ašura koji je predstavljao. Asircima je bio važan bog Ninruta (bog rata), a

²⁰ Morris, N., op. cit., str. 23

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Feuerstein, P., K., (2009): *Ilustrirana povijest svijeta – Antički svijet: od 900.g.pr.Kr. do 430.g.pos.Kr.*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 14

njegov hram se nalazio u gradu Kalhu (Nimrudu). Uglavnom su Asirski bogovi i božice podsjećali na božanstva Sumerana i Babilonaca, a Asirci su također vjerovali u demone i zle duhove.²⁴

Manjak materijala poput metala i opeke te radne snage u Asiriji smatra se glavnim povodom velikog broja ratova asirskih kraljeva na svim područjima Mezopotamije. Velika pozornost asirskih vladara je bila na autoritetu i disciplini. Stalna ratovanja i njihove okrutnosti protiv stanovnika potlačenih zemalja su bila ne samo dio ratnih strategija, već i osnova asirskog gospodarskog sustava koji je funkcionirao sve dok resursi u okolnim zemljama nisu bili potpuno iskorišteni. Upravo je taj sustav ratovanja glavna tema slikovitih prikaza u palačama na asirskim reljefima, obeliscima, freskama i reljefnoj dekoraciji vrata. S druge strane je najčešća tema ukrašavanja kralj prikazan kao lovac. U svakom je slučaju dekoracija palača imala političku nakanu pokazati snagu asirskog kralja. U 9. st. pr. n. e. je razvijen klasičan stil asirske umjetnosti, a najbolje je vidljiv u Kalhu kada je bio prijestolnica kralja Aurnasirpala II. (883–859. g. pr. n. e.) i njegova sina Salmansara III (859–824. g. pr. n. e.). Za prikazivanje svoje velike moći Asirski kraljevi su koristili svaku priliku, njihove palače, hramovi i kipovi imali su namjenu da zadive ne samo narod nego i moguće protivnike.²⁵ U starom razdoblju likovna umjetnost ne poprima tipično asirske linije ranijih razdoblja, već je u znaku Babilonije.²⁶

Osnova povijesti prve polovine 1. tisućljeća pr. n. e. Prednjeg istoka su osvajanja i pokušaji osvajanja okolnih država, koje je poduzimalo Asirsko carstvo. U umjetnosti se ponovno primjećuje utjecaj Babilonije, posebice u gliptici. Reljefi i natpisi su ukrašavali asirske palače da bi upozorili posjetioča na moć kralja i carstva. Natpisi, osobito oni kasniji, opisuju sadističke čine okrutnosti, budući da je teror bio jedan od načina osvajanja koje su kraljevi primjenjivali u ratovanju. U ranijim razdobljima malo se spominju ratna kažnjavanja, ali to ne znači da metode terora nisu bile korištene.²⁷ Palače Asirskog Carstva iz 1. tisućljeća pr. n. e. najtipičniji su primjeri mezopotamskih palača, poput onih iskopanih u Kalhu, Dur-Šarukinu i Ninivi. Unatoč svemu, jednostavnije je bilo osvojiti prostor nego održati vlasti, a sklop pobuna je

²⁴ Ibid.

²⁵ Feuerstein, P., K., op.cit., str.14

²⁶ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 109

²⁷ Archi, A.(2015): *Ebla and Its Archives*, Walter de Gruyter Inc., Boston/Berlin, str. 239

doveo do uništenja asirskog glavnog grada Ninive u 612. g. pr. n. e. te sedam godina kasnije dolazi do pada Asirskog Carstva.²⁸

²⁸ Nardo, D. (2014): *Life in Ancient Mesopotamia*, Reference Point Press, San Diego, str. 179

2.3 Babilonci

Starobabilonsko razdoblje (1850-1532. g. pr. n. e) započinje vladavinom Larse, a od početka njezine vlasti vidljiv je njezin utjecaj na povijest mezopotamskog područja. Starobabilonska država je dosegla svoj vrhunac vladavinom Hamurabija (ca. 1792–1750. g. pr. n. e.), koji je svojom spretnošću i spletom sretnih okolnosti uspio ukloniti suparnike te ponovno objediniti manje gradove-države u jednu državu. Hamurabi je slijedio akadsko-semitsku tradiciju i čuvao sumerska duhovna dostignuća. Na primjer vrhovni bog grada Babilona, Marduk je istodobno imao ovozemaljske linije sumerskog i kozmičke linije semitskog boga.²⁹ Zatim za ovo razdoblje bitno je spomenuti "Hamurabijev zakonik", najpoznatije sačuvano pisano djelo Hamurabija. Dakle, to je zbirka zakona na glinenima pločicama iskopana u Suzi, gdje su je u davna vremena donijeli Elamićani. Što se tiče likovnih dostignuća ovoga razdoblja, treba spomenuti da je naglašena sinteza akadске tradicije uočljiva i u likovnoj umjetnosti starobabilonskog razdoblja.

Svakako je društvena struktura mezopotamske civilizacije je najjasnije i najdetaljnije prikazana u „Hamurabijevom zakoniku“, gdje se društvo dijeli na plemstvo, slobodne građane i robove. Zakonski su najviše privilegirane društvene skupine snosile veću odgovornost, dok su oni nižeg statusa u manjoj mjeri bili kažnjavani u slučaju kršenja zakona, ali samo ako njihovo djelo nije bilo počinjeno na štetu člana više društvenog statusa. Osim toga, te tri klase nisu bile strogo odijeljene. Na primjer, ako se plemić našao u dugovima, i izgubio svoj posjed mogao je postati obični slobodni građanin. Ujedno, rob je mogao postati slobodni građanin, a slobodni građanin je mogao postati rob.³⁰

Vlasništvo nad imovinom se promijenilo od sumerskog do Hamurabijeva doba. Sada je mnogo više zemlje bilo u privatnom posjedu nego prije, premda su kralj i hram ostali najveći zemljoposjednici. Potom, bitno je spomenuti da su najveće zemljišne čestice uvijek bile u rukama svećenika i kraljeva. Vrhovna vlast je kontrolirala većinu posjeda i proizvedenih dobara.³¹ Iz redova slobodnih građana najugledniji su bili svećenici, vojni zapovjednici i najviši dužnosnici. Također to je

²⁹ Nardo, D., op. cit., str. 173

³⁰ Bertman, S. (2003): *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Facts On File, New York, str. 62

³¹ Bertman, S., op. cit, str. 62

vrijedilo za pisare, koji su znanje stjecali u posebnim školama. U Hamurabijevo doba je matematika bila već stara znanost jer za mjerenje poljoprivrednih polja i nadzor količine proizvodnje te određivanje količine građevinskoga materijala je bilo potrebno poznavanje brojevnog sustava. Babilonija je posjedovala živu književnu kulturu u čijem su središtu bile drevne legende. Osim toga, Babilonci su napisali jedan od prvih rječnika u koji su zabilježili riječi na svome i stranim jezicima.³²

Planinski narod s istoka, Kasiti dolaze na vlast u srednjobabilonskom razdoblju (1532-1000. g. pr. n. e.). Ovaj narod se znatno stopio s babilonskom kulturom jer nije razvio potrebu za posebnim isticanjem vladarskih ličnosti. Babilonija je do tada u političkom i kulturnom pogledu predvodila, a dolaskom je Srednjobabilonskog carstva postala nosiocem tradicije za pogranične zemlje. Glede umjetnosti srednjobabilonskog razdoblja, bitno je spomenuti da slikovni prikaz umjetnosti toga razdoblja prije svega pružaju granični kameni tzv. kuduru i stele s reljefima.³³ Svakako u umjetnosti vrlo važno za Babilonce je bilo kiparstvo. Kipari su rezbarili male kipove od drva ili slonovače. Veliki broj tih kipova se nalazio u hramovima, da bi predstavljao ljude u stalnoj molitvi. Drugi kipari su radili u kamenu i urezivali velike slike u zidove. Treća skupina kipara je proizvodila male pečatnjake, široko korištene za izradu potpisa na pravnim dokumentima.³⁴

Babilonci su vjerske običaje preuzeli od Sumerana, a vjerovali su da je sve na svijetu pod kontrolom božanstva i duhova. Životne nesigurnosti su stvarale zabrinutost kod Babilonaca kao i kod ostalih naroda u Mezopotamiji. Zlotvornim demonima su pripisivali bolesti, patnju i loše žetve. U babilonskoj godini je najznačajniji religijski događaj bio Akitu, odnosno proslava Nove godine. Akituom se slavilo proljeće i obnavljanje prirode, a održavao se u vrijeme ekvinocija, dok je vrhunac proslave bio posjet kralja glavnome hramu gdje je sudjelovao u svetom obredu sjedinjenja s božicom Inanom.³⁵ Slavlje Nove godine u drevnoj Mezopotamiji se podudaralo sa žetvom, a uključivalo je molitve, žrtve životinja, gozbu i parade.³⁶

³² Ibid.

³³ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 105

³⁴ Feuerstein, P., K., op. cit., str. 75

³⁵ Ibid.

³⁶ Nardo, D., op. cit., str. 69

Babilonci su detaljno bilježili svoja opažanja o zvijezdama i planetima i tako unaprijedili svoje znanje o astronomiji. Nepomične planete su obilježavali pripitomljenim, a lutajuće divljim kozama. Predskazanja budućih događaja su bila glavna svrha promatranja noćnog neba. Babilonci su vjerovali da se događaji s neba reflektiraju na Zemlju. Medicina je bila jedno od drugih područja koje je zaokupljalo Babilonce. Magija je bila usko povezana s medicinom, a da bi lijekovi bili učinkovitiji kod konzumacije pacijenti su izgovarali napjeve ili molitve. Znanstvenici u Babiloniji su raspravljali i pisali o religiji, književnosti, matematici, i astronomiji, ostavljajući ostavštinu nečega što se stoljećima prenosilo s koljena na koljeno. Ostavili su popise biljaka, dragoga kamenja, zajedno sa lijekovima i napitcima koji su se koristili za liječenje bolesti. Osim toga su sastavljali i prepisivali vjerske i proročanske tekstove, rječnike i popise riječi te je zabilježeno tisuće ekonomskih transakcija zajednice.³⁷

Veliki broj stanovnika Babilonije je živio u kućama od nepečene opeke, a ponekad bi se te jednostavne građevine urušile i zatrpale svoje stanovnike. Većina je Babilonaca radila u nekom obliku poljoprivrede. Cjelokupno stanovništvo je bilo ovisno o uspjehu ili neuspjehu žitarica, ako je usjev iz bilo kojeg razloga propao, stanovništvo je ostalo gladno. Osim kraljeva i svećenika koji su jeli meso, svi ostali su preživljavali od žitarica. Babilonci su sadili različite tipove žitarica. Zbog žitarica koje su bile toliko važne, Babilonci su gradili sustave navodnjavanja za svoja polja. Osim poljoprivrede gospodarstvo je negovalo mnoga druga zanimanja, poput trgovine i obrta.³⁸

Babilonska i asirska civilizacija su koegzistirale u Mezopotamiji gotovo osam stoljeća, ali ne i bez povremenih vojnih sukoba. Babilonci su u savezu s Medejcima sudjelovali u rušenju Asirskog carstva. Babilon je gotovo jedno stoljeće stajao na visini kao najveći svjetski i glavni grad posljednjeg istinskog carstva regije.³⁹ Babilonija je na čelu s carem Nabopolasorom (626–605. g. pr. n. e.) nakon 900 godina ponovno imala vodstvo u prednjoj Aziji koje je trajalo oko 100 godina, sve dok Kaldejci nisu potpuno zavladaali Prednjom Azijom. Nakon što je umro Nabopolasor, vlast je preuzeo Nebukadnezar II. (604–562. g. pr. n. e.). Osim kao vojskovođa Nebukadnezar II. se istaknuo kao graditelj, ustvari Novobabilonsko carstvo je za vrijeme njegove vladavine doseglo svoj vrhunac, ali nije bilo usporedivo sa asirskim

³⁷ Feuerstein, P., K., op. cit., str. 74

³⁸ Somervill, A. B., op. cit., str. 93-94.

³⁹ Bertman, S., op. cit., str.26

vrhuncem. Nebukadnezarov sin Avil-Marduk (561–560.g. pr. n. e.) je vladao dvije godine, a poslije njega na vlast dolaze uzurpatori Nereglisar (559–557. g. pr. n. e.) i Nabonid (555–539. g. pr. n. e.).⁴⁰

Konačni kraj Babilonije je obilježio pad grada Babilona pod perzijskom vojskom 29. listopada 539. g. pr. n. e. Perzijanci su vladali gradom Babilonom do 331. g. pr. n. e., kada je Aleksandar Veliki Makedonski osvojio grad i učinio ga glavnim gradom svoga novog carstva.⁴¹

⁴⁰ Bleicken, J., et.al., op.cit., str. 120

⁴¹ Bertman, S., op. cit., str. 6

3. PALAČE U DREVNOJ MEZOPOTAMIJI

3.1. Povijesne okolnosti nastanka palača u drevnoj Mezopotamiji

Mezopotamija se često u literaturi naziva „Plodnim polumjesecom“ i „Kolijevkom civilizacija“. „Plodni polumjesec“ dolazi od oblika zemljopisnoga prostora, koji je sličan polumjesecu. Prostor Mezopotamije okružuje pustinja, ali oduvijek je unutar te regije brzo raslo voće, povrće i žito. Zatim, naziv „Kolijevka civilizacije“ se odnosi na broj različitih mjesta gdje su ljudi izgradili nove kulture, utemeljili gradove i vlade, razvili poljoprivredu i pismo. Najstariji su stanovnici ovoga područja bili lovci sakupljači i nomadi, no tokom vremena su postali poljoprivrednici te gradili sela i gradove. Kroz tisuće godina u Mezopotamiji mnoge su se kulture uspinjale i padale. Među najmoćnijima su bili već spomenuti: Sumerani, Babilonci, i Asirci. Ujedno su ovi narodi ostavili izuzetno jasnu povijest iza sebe u obliku arhitekture, umjetnosti i pisma.⁴²

Proces urbanizacije u Mezopotamiji je započeo u kasnom 4. tisućljeću pr. n. e., a slijeđen je bio sustavnom i centraliziranom obradom zemlje te visokom gustoćom stanovništva u gradovima. Većina je obradive zemlje bila u vlasništvu velikih ustanova, hramova i palača do 3. tisućljeća pr. n. e., gdje je bio zaposlen velik broj urbanog stanovništva, koji je radio da bi se opskrbio hranom nužnom za preživljavanje. Međutim od 2. tisućljeća pr. n. e. i u kasnijim razdobljima je privatno vlasništvo bilo češća pojava.⁴³ Istovremeno u regijama sa manje plodnim tlom, primarna je poljoprivredna grana bila uzgoj životinja u domaćinstvima. Plemena i nomadi su većinom držali životinje poput ovaca i koza, dok je unutar organizacija hramova i palača bilo uzgajano govedo i svinje.⁴⁴

U urbanom društvu razvijenom pomoću viška poljoprivredne proizvodnje, većina je stanovništva bila oslobođena individualne nabave hrane, što je dovelo do specijalizacije u različitim područjima. Osim toga, društvena stratifikacija i koncentracija bogatstva je stvorila potražnju za posebno proizvedenim predmetima, a

⁴² Somervill, A. B., op. cit., str. 9

⁴³ Leick, G., op. cit., str. 6

⁴⁴ Leick, G., op. cit., str. 7

to je kod različitih obrtnika dovelo do velike potražnje za istim. Obrtnici su obrađivali uvezene metale i minerale da bi proizveli vrijedne predmete, kojima su bogati pojedinci ukrašavali svoja tijela i domove.⁴⁵ Bogatstvo akumulirano iz poljoprivrede je dovelo i do raskošne te masovne izgradnje kraljevskih palača i hramova koji su bili centar društvenoga života Mezopotamije.

Razvoj mezopotamske arhitekture definiraju tri načelna građevinska tipa: sakralna gradnja, palače i gradske zidine. Građevinske pothvate, tipove zgrada i građevinske oblike su određivale društvene i prirodne pretpostavke određene zemlje poput klime, građevinskog materijala, vjere, društva, države. Pretpostavke su omogućile stalno usavršavanje izgradnje trajnih građevinskih cjelina jer su tisućljećima ostajale iste. Naplavno tlo je graditeljima nudilo samo građevinske materijale poput trstike, gline i pijeska, a drvo i kamen su uvozili. Kamen je često bio zamjenjen glinenom opek, najprije sušenom na suncu, a zatim u pećima. Dekoracija u ziguratima i palačama se sastojala od reljefa i reljefnih natpisa kojima su prikazivali kultnu praksu te građanska i vojna postignuća. Masivnim skulpturama iz mitologije stanovnici drevne Mezopotamije su okruživali vrata i važne prolaze, a obično su to bili čuvari koji su imali ljudsku glavu i tijelo krilatog bika ili lava.⁴⁶

Većinom se specifični građevinski oblici pojavljuju u sakralnoj arhitekturi, a postižu generalnu valjanost sve do konca visoko razvijenih kultura, koja oscilira, no u principu ostaje ista. Upravo je ova stalnost arhitektonskog karaktera bila ujednačena sa zemljopisnim, poljoprivrednim i svjetonazorskim pretpostavkama.⁴⁷ Hram je građevinska struktura koja je starija od zidina i palače. Religija je oduvijek bila središnji aspekt mezopotamskog života. Ustvari su religija i politika često bile povezane. Vjerovalo se da sveti duhovi vode čovjeka u svim aspektima života, pa tako i u uzgoju poljoprivrednih kultura, palidbi vatre, pisanju te liječenju bolesnih. Religijski subjekti u kasnijim razdobljima, zbog lakšeg bogoslužjenja su poprili sve više ljudskih oblika i osobina. Glavni fokus gradskog, nacionalnog i carskog bogoslužja postaju hramovi, kojih tipičan grad u drevnoj Mezopotamiji je imao nekoliko.⁴⁸

⁴⁵ Leick, G., op. cit., str. 20

⁴⁶ Muller, W., Vogel, G. (1999): *Atlas arhitekture I. – Opći dio: Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta*, Golden marketing, Zagreb, str. 79

⁴⁷ Muller, W., Vogel, G., str. 8

⁴⁸ Nardo, D., op. cit., str. 232

Svetište je bilo posvećeno bogu ili božici, a svaki je grad imao božanstvo koje se smatralo njegovim zaštitnikom. Budući da je poveznica između grada i gradskog božanstva bila toliko jaka, vjerovalo se da kada dva grada međusobno ratuju da su i njihova božanstva u sukobu. S jedne strane su hramovi bili velika kućanstva, s mnogo dvorišta, stanova, radionica, spremišta i kuhinja, i kao takvi dijele isti opći izgled kao i stambena arhitektura, a s druge strane su ritualni i kulturni zahtjevi diktirali određenu orijentaciju i prostorni slijed.⁴⁹

Sakralna arhitektura u Mezopotamiji je dosegla najviši stupanj u terasastim hramovima i hramovima-tornjevima, to jest ziguratima. Ove su specifične strukture hrama razvijene kao "visoki hram", koji je bio dostupan putem specifičnih stepenica, to jest pomoću takozvane rampe. Obično su veličine prostorija bile uvjetovane duljinom krovnih greda, koje su morale izdržati veliku težinu terasastih krovova. Hramovi svoj klasičan oblik poprimaju u novosumerskom razdoblju, a najvišu visinu i najbolju opremljenost u babilonskom stepenastom tornju.⁵⁰

Predhodno spomenuti hram je bilo središnja struktura u bilo kojem gradu Mezopotamije.⁵¹ Međutim druga je glavna struktura u gradovima Mezopotamije bila kraljevska palača. Kraljevske palače su veliki građevinski kompleksi, koji su zatvarali prostor privatnih rezidencija vladara i njegove obitelji, svetišta, dvorišta i skladišta.⁵² Obično su svi vladari u drevnoj Mezopotamiji bili vlasnici palača. Najstariji preživjeli primjer palače iz početka 3. tisućljeća pr. n. e. je iskopan u gradu Eridu, jugozapadno od Ura.⁵³ Početni i osnovni oblik palače je bila Mezopotamska kuća s dvorištem, a kasnije je veličina palače dosegla opsežnost jedne samostalne gradske četvrti. Palača je dobila nove funkcije s jačanjem moći pojedinih dinastija. Prije nego je bila vladarevo sjedište i središte političke moći, palača je imala funkcije reprezentativne građevine, utvrde, suda i upravnog središta.⁵⁴

Dapače, osim rezidencijalnog karaktera za vladare i njihove obitelji, palače su imale funkcije administrativnog, proizvodnog i skladišnog karaktera. Unutar palače funkcije su bile podjeljene u nekoliko prostorija, koje su okruživale središnje

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Leick, G., op. cit., str. 16-17.

⁵¹ Nardo, D., op. cit., str. 354-256.

⁵² Kuiper, K., ur. (2011): *Mesopotamia: the world's earliest civilization*, Britannica Educational Publishing, New York, str. 12

⁵³ Nardo, D., op. cit., str. 215

⁵⁴ Muller, W., Vogel, G., str. 8

nenatkriveno dvorište. Prijestolna dvorana, skladišni i radni prostori u mnogim slučajevima su se nalazili u prizemlju, a spavaonice na gornjim katovima. Zbog sigurnosnih razloga obično su prijestolne dvorane bile dostupne samo putem krivudavih koridora i vrata, a cjelokupan su prostor nadzirali vojnici. Osim toga, tipično za velike komplekse palača je bilo da imaju vrtove, parkove, arhive i masovne gradske zidine.⁵⁵

Arheološki lokaliteti na području Mezopotamije pružaju obilje informacija o svakodnevnom životu drevnih pojedinaca, zajednicama i razvoju čovječanstva općenito, pritom ilustrirajući tehnike i pristupe mnogih disciplina. Predmeti poput keramike i nakita, te umjetnička djela poput sumerskih statua i asirskih reljefa, omogućuju čovjeku da u estetskom smislu, cijeni umjetničke sposobnosti drevnih stanovnika Mezopotamije. Pomoću umjetničke reprezentacije, u detaljnim slikama saznajemo o mnogim aspektima života, od odjeće do načina ratovanja, također one često prikazuju predmete od kratkotrajnih materijala o kojima bez njih nikad nebi imali saznanja. Arheologija je gotovo jedini izvor podataka prije postojanja pisanih zapisa, iako postoje aspekti drugih disciplina koji bi mogli također objelodaniti ono što se dogodilo. S pojavom pismenosti dobivamo posve različite informacije o prošlosti, umjesto slika anonimnih života pruženih arheološkim podacima, pismom dobivamo detaljni uvid u događaje, povezane s imenovanim ljudima, njihovim mislima i uvjerenjima.⁵⁶

Pisani povijesni dokumenti drevne Mezopotamije koji su otkriveni pomoću arheologije, kao i ostali nalazi, ako se povežu u zajednički kontekst, mogu dati puno više podatka nego ako se na njih gleda pojedinačno. Zapravo suvremena istraživanja arhiva u kojima je zabilježen točan položaj pojedinih glinenih pločica, bacaju svjetlo ne samo na važnost sadržaja pojedinačne glinene pločice, nego i na cijeli organizacijski sustav koji stoji iza zapisa.⁵⁷ Premda su mnogi preživjeli arhivi, zgrade i naselja bili uništeni vatrom, to je svakako pridonijelo njihovom očuvanju jer su u požaru glinene pločice bile pečene i pretvorene u izuzetno trajne dokumente. Na primjer to vrijedi za glinene pločice iz Eble, Kanesha, i Marija.⁵⁸ Sve u svemu, ono što je ostalo od sumerske i akadske literature primarno ovisi o otkriću dokaza i o

⁵⁵ Nardo, D., op. cit., str. 216

⁵⁶ McIntosh, J., R., op. cit., str. 47-49.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ McIntosh, J., R., op. cit., str. 288

sačuvanim nalazima, prema tome svjedočanstva iz nekih razdoblja su bogatija od ostalih.⁵⁹

Najraniji pisani dokazi dolaze iz kasnijih razdoblja Ura i Džemdet Nasra, a bili su ekonomskog i administrativnog tipa. Premda je već nakon pada Hammurabijeve dinastije moguće uočiti stanovitu prazninu u praćenju zapisa. Zatim je postojeća sumerska literatura i tekstovi bila normirana u izdanja s akademskim prijevodima prema kraju 2. i početku 1. tisućljeća pr. n. e.⁶⁰

Arheološka i pisana svjedočanstva gotovo u potpunosti potječu iz palača, a prvenstveno su usredotočena na aktivnosti kralja, posebice kao ratnika i graditelja. Zahvaljujući slikovnim zapisima uklesanim u reljefe kojima su ukrašavali palače, saznajemo o ratovanju, no pomoću njih imamo i pristup mnogim drugim činjeničnim podacima iz povijesti Mezopotamije.⁶¹ Štoviše, kulture Mezopotamije su pomoću pisma dokumentirale primitak uvezenih dobara te trgovinski izvoz i zakonske propise. Takvi komercijalni dokumenti su gotovo uvijek bili smješteni i katalogizirani unutar hrama.⁶²

Biblioteke kakve danas poznajemo, to jest javne institucije u kojima se posuđuju knjige, razumljivo je da se ne mogu poistovjetiti s bibliotekama u drevnoj Mezopotamiji. Tadašnje biblioteke je karakterizirao tip arhiva, to jest kolekcija glinenih pločica koja je uobičajeno bila čuvana u jednoj ili više prostorija unutar hrama ili palače. Arhiv takvog tipa obilježava početni način čuvanja evidencija službenih upravnih, gospodarskih, ili vjerskih načina poslovanja. Dapače, tijekom vremena u arhiv su pohranjivane ostale vrste literature poput poslanih i dobivenih pisma, evidencija povijesnih događaja i epskih pjesama.⁶³

⁵⁹ McIntosh, J., R., op. cit., str. 290-292.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Van De Mieroop, M. (2007): *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Blackweel, str. 236-237.

⁶² Leick, G., op. cit., str. 17

⁶³ Nardo, D., op. cit., str. 166

3.2 Ebla

Najranija naseljavanja područja Eble potječu iz ranijeg razdoblja, od nekoliko tisuća godina od njenog procvata i razvoja u veliki urbani centar. Grad se nalazio 60 kilometara južno od Alepa, na području današnjeg Tell Mardika. Zbog plodnosti njezinih polja i bogatstva pašnjaka, zemlja je bila pogodna za uzgoj stoke, naročito ovaca.⁶⁴ Grad Ebla ima dugu povijest, no u nekoliko je navrata kroz stoljeća bila uništavana i ponovno građena. Za Eblu je bilo najprosperitetnije razdoblje od sredine 3. do sredine 2. tisućljeća pr. n. e., a ostao je naseljen do 7. st. pr. n. e. Ebla je tijekom ranog brončanog doba bila glavno trgovačko središte sjeverne Sirije. Grad su okruživali debeli bedemi napravljeni od zemlje i kamenja, a njihova je visina varirala od 15 m visine i 60 m debljine. Gradske zidine su imale četiri vrata koja datiraju od srednjeg brončanog doba. Gospodarstvom Eble je upravljala palača, no i hram je isto igrao važnu ulogu.⁶⁵

Upravo je palača najimpresivnija građevina u Ebli, ali nažalost arheološki je istražen samo dio palače, a istraživači su nazvali je „Palača G“. Određene sekcije kraljevske palače su restrukturirane najmanje tri puta, a prva faza palače bi mogla datirati barem sto godina prije konačnog uništenja Eble.⁶⁶ Palača je smještena na zapadnoj padini akropole, a zapravo je bila višenamjenska zgrada s obrednim, stambenim, administrativnim, zanatskim i skladišnim četvrtima. Arheolozi su istražili veliko dvorište u kojem se nalazi toranj sa stepeništem u sjeverozapadnom kutu, spremišta i administrativne prostorije. Spomenuto stubište vodi do akropole gdje se nalaze stambeni objekti kraljevske obitelji. U južnom dijelu nalazi se javna zgrada koja je vjerojatno vezana uz kompleks palače. Zgrada je prvotno služila obradi hrane, a u njezinoj unutrašnjosti se nalazila i kovačka radionica.⁶⁷

Sačuvana dekoracija palače daje blijedi uvid u prvobitno bogatstvo njezinog namještaja. U palači je pronađena imovina dragocjenih materijala, uključujući i brojne kipove od drva, poludragog kamenja i zlatne folije te grumena neobrađenog lapislazulija. Pronađena je neobična vrsta namještaja u obliku vertikalnog stalka, na

⁶⁴ Leick, G., op. cit., 54

⁶⁵ Chadwich, R., op. cit., str. 42

⁶⁶ Archi, A., op. cit., str. 36

⁶⁷ Potts, T., D. (2012): *A companion to the archaeology of the Ancient Near East*, Blackwell Publishing, str. 617-618.

kojem se najčešće nalazio simbol životinje, odnosno božanstva ili ljudska figura koja predstavlja svoju funkciju. Namještaj su vjerojatno izlagali članovi kraljevske obitelji i visoki dužnosnici tijekom najvažnijih ceremonija. Obnovljen je u potpunosti samo jedan primjerak koji je pripadao kraljici, a zacijelo prikazuje posljednju kraljicu Eble, meditirajući ispred kipa mrtve kraljice-majke.⁶⁸

Provedena istraživanja arhiva i umjetničke produkcije, omogućila su rekonstrukciju života i običaja kraljevskog dvora u razdoblju ranih dinastija Eble. S jedne strane, palača u Ebli je imala ozbiljnu sposobnost samostalnog razrađivanja tema i vizualnih slika uvezenih iz Mezopotamije, a s druge strane je bila povezana s Mezopotamijom i sve složenijom mrežom kulturnih, komercijalnih i političkih odnosa, do te mjere da se može smjestiti u sjeverozapadni dio umjetničkog kontinuuma, a od kojeg Ur i Susa čine jugoistočni dio.⁶⁹

Prostor Eble talijanski istraživači počinju iskopavati 1964. godine. Iskopavajući kraljevsku palaču 1974. godine su naišli na bitno otkriće, skupinu od nekih 10 000 glinenih pločica na klinastom pismu. Glinene pločice su bile odložene na policama u prostoriji unutar „Palače G“, a službeni arhiv je bio smješten u dvije okolne prostorije gdje su pažljivo bile pohranjene glinene pločice na policama fiksiranim u zidove. Čitava je palača nestala u ogromnoj vatri, a arheolozi su uništenje grada pripisali Naram-Sinu koji se hvalio da je cijeli grad Eblu stavio pod "mač i plamen" negdje tijekom 3. tisućljeću pr. n. e. Zbog toga su glinene pločice pronađene raspršene po podu s tragovima požara. Bez obzira je li ovaj navod točan ili ne, vatra je u stvari pomogla da se glinene pločice sačuvaju bolje.⁷⁰

Povjesničarima i arheolozima je pronalazak arhiva i glinenih pločica došao kao iznenađenje, a prije toga otkrića se vjerovalo da je prostor izvan juga zaostao u kulturnom pogledu. Pisari u Ebli su pisali na sumerskom, no neke od glinenih pločica su bile napisane na eblajtskom semitskom jeziku, blisko povezanom s akadskim. Pismeno stanovništvo iz Eble je prilagodilo klinasti oblik pisma svojem jeziku koristeći se određenim brojem sumerskih termina u svojoj računovodstvenoj praksi, no u isto su vrijeme razvijali vlastite lokalne pojmove.⁷¹ Na isti način kao i u Mariju, pismoznalci

⁶⁸ Ebla na: http://www.ebla.it/escavi_il_palazzo_reale_g.html (25. 9. 2018.)

⁶⁹ Marches G., Marchetti, N. (2011): *Royal Statuary of early dynastic Mesopotamia*, Eisenbrauns, Winona Lake, str. 8-9.

⁷⁰ Fagan, M., Scarre, C. (2016): *Ancient Civilizations*, Fourth Edition, Routledge, Oxon, str. 90

⁷¹ Chadwich, R., op. cit., str. 43

su koristili sumersko pismo i semitski jezik u službenim zapisima. Stari akadski, odnosno akadski tekstovi iz ranih razdoblja Marija i Eble pokazuju iste istočno-semitske osobine.⁷² Unatoč tome što je religija u Ebli uključivala sumerske bogove, ona nije bila čisto Mezopotamska, jer je uključivala i božanstva zapadno-semitskog podrijetla. Ebla je bila veza između Mezopotamije i zapada, grad koji sjedi na spoju dvaju zasebnih svjetova. Međutim, grad nije bio dovoljno udaljen da bi izbjegao pozornost akadskih kraljeva.

Arhiv u Ebli pruža uvid u život bliskoistočnog grada u kasnom 3. tisućljeću pr. n. e. Nakon nekoliko desetljeća preciznog proučavanja dokumenata na klinastom pismu, mnogo je toga postalo poznato o prirodi ekonomije, administraciji i vodstvu grada-države i okolnih mjesta. Saznajemo da je Ebla bila centar velike ekonomske mreže u kojoj je dio bio kontroliran od strane centralne vlasti palače. Zahvaljujući glinenim pločicama saznajemo da je poljoprivredna djelatnost u Ebli između ostalog uključivala zasade pšenice i ječma, a njihova su stada ovaca i koza prelazila ponekad broj od 67 000 životinja. Prema tome, bogatstvo je stanovnicima Eble i okolice osim poljoprivrede donosila i velika industrijska proizvodnja vune, koja se vezala na tekstilnu proizvodnju s važnom ulogom u gospodarstvu Eble.⁷³

Kako je već spomenuto, Eblom je upravljala palača, a također su važnu ulogu imali predstavnici selektiranih povezanih grupa i lokalne zajednice, čije su se djelatnosti temeljele na miješanoj poljoprivrednoj i stočarskoj proizvodnji te trgovini metala i tekstila na daljinu. Osim toga, saznajemo da su hramovi u Ebli bili posvećeni kulturnim aktivnostima i ceremonijalnoj preraspodjeli, ali nisu se mogli usporediti s upravom redistribucije sumerskih hramova.⁷⁴

Gospodarski tekstovi ukazuju na ulogu kraljevske palače kod protoka raznih dobara u društvo, od osnovnih poljoprivrednih proizvoda do tekstilnih i luksuznih predmeta. Odnosno administrativni tekstovi drevnog Bliskog istoka, daju sliku državne organizacije koja je bila složen sustav, gdje su funkcije bile povjerene brojnim dužnosnicima, nad kojima je kralj imao potpunu kontrolu. Štoviše, zapisi pronađeni u palači otkrivaju proširenje kontrole palače na ruralna područja kroz dodjeljivanje zemljišta mjesnim kraljevima i članovima njihovih obitelji te visokim

⁷² Snell, C., D., ur. (2005): *A companion to the ancient Near East*, Blackwell Publishing, Oxford, str. 106

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Snell, C., D., ur., op. cit., str. 8

činovnicima u ruralnim područjima. Na primjer, jednom je činovniku bilo dodijeljeno više od 30 000 jedinica zemljišta, a to je uključivalo polja na dvadeset i jednoj različitoj lokaciji. Osoblje povezano s administracijom palače u Ebli je redovito trebalo prikupljati nasade sa sela, čiji je uzgoj bila obveza koju su morali ispunili prisilni radnici.⁷⁵

Administrativna kontrola raznih proizvoda od strane institucija pod elitnom kontrolom nije samo implicirana u arhivu, već i kontinuiranim korištenjem valjkastih pečatnjaka, posebno za obilježavanje određenih vrsta posuda. Pojavljivanje najveće zbirke takvih pečata u kasnom 3. tisućljeću pr. n. e. sjevernog Levanta je iz Eble. Pečatnjaci koji su se koristili u „Palači G” uglavnom imaju teme natjecanja ili scena banketa temeljenih na južnim mezopotamskim motivima.⁷⁶

Štoviše, pomoću tekstova pronađenih u Ebli saznajemo da je između gradova postojala neprestana razmjena informacija, sirovina, i migranata.⁷⁷ Konkurencija među raznim trgovačkim mrežama je bila važan čimbenik razmjene. Osim lokalne razmjene na gradskim tržištima i sajmovima, trgovina na daljinu je bila osobito važna u gradovima koji su se nalazili između riječnih dolina i njihovih periferija iz kojih je dolazila većina sirovina.⁷⁸ Veliki broj egipatskih objekta koji su pronađeni u Ebli i drugdje, naglašava sve veći značaj trgovine na daljinu. Povezanost drugih prostora izvan Mezopotamije s Mezopotamijom nije samo potvrđena u tekstovima arhiva, već i u ikonografiji, a posebice elitnim valjkastim pečatnjacima.⁷⁹

Odnos između trgovaca i palače ili hrama je bio upravnog karaktera, s fiksnim cijenama i sustavom godišnjih računa, a vrijednost je uvezene robe bila uravnotežena u odnosu na vrijednost izvezene robe. Iako kada su bili izvan područja nadzora palače, trgovci su imali slobodu pregovarati za profit ili iskoristiti svoj novac za kredite po kamatama i zajmove s osobnim jamstvima.⁸⁰

Rat je bio poput endema u drevnom Bliskom Istoku, čak i prije osnutka Akadskog carstva, kada su bile potrebne brojne vojne kampanje za uspostavljanje kontrole nad ogromnim područjima. Mezopotamski kraljevski natpisi su ograničeni na spominjanje

⁷⁵ Snell, C., D., ur., op.cit., str. 199

⁷⁶ Potts, T., D.: op.cit., str. 563-564.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Snell, C., D., ur., op.cit., str. 9

⁷⁹ Potts, T., D.: op.cit., str. 620

⁸⁰ Snell, C., D., ur., op.cit., str. 9

glavnih ratnih ekspedicija kraljeva, bez ikakvog kronološkog okvira. Međutim zahvaljujući administrativnim dokumentima iz Ebli danas poznajemo svaku od uspješnih ratnih ekspedicija koje su se dešavale iz godine u godinu, tijekom četrdeset godina. Svaka je ratna ekspedicija zaključena unutar godine dana i to putem glasnika, zakletvama mira i drugih dogovora, ipak često prekršenih nakon nekoliko godina. Kraljevski natpisi su naročito selektivni, odnosno oni su se bavili događajima koji su se smatrali ili su se trebali činiti najvažnijima. S druge strane u administrativnim dokumentima događaji nisu zabilježeni na temelju njihove važnosti, već jednostavno zato što to su bile prigode na kojima je roba isporučena. To se odnosilo i na poklone za glasnike koji su donosili vijesti o pobjedi, te za vođe vojnika i službenike koji su privremeno boravili u poraženom gradu. Ljude koji su sudjelovali u bitkama i stavljali svoje živote u opasnost, redistributivni sustav administracije palače, kao i oni koji su naručili komemorativne natpise, nisu smatrali dovoljno važnima da ih uključe u zapise. U Ebli su ti ljudi bili angažirani među onima koji su izravno zaposleni u palači, a najvjerojatnije i iz sela. Administrativni dokumenti povremeno ih spominju kad su im oružja podijeljena, ali rijetko bilježe njihove gubitke.⁸¹

Pronalazak arhiva u Ebli nije samo od velike važnosti za rekonstrukciju političke i gospodarske povijesti sjeverne Sirije u 24. st. pr. n. e., već i kod otkrivanja društvenih prilika. Prema tome iz glinenih pločica saznajemo da je društveni položaj službenih osoba u upravi ovisio o kvaliteti i količini darova koje prima. Glavne su prigode za darivanje u Ebli bile pobjede u ratu (za muškarce), brak (za žene) i smrt (kod žena i muškaraca).⁸²

Znastvenici su tijekom proučavanja tisuće administrativnih dokumenata sačuvanih u arhivu u Ebli često susretali teme povezane sa ženama. One su poput muškaraca u Ebli primale darove u obliku odjeće i dragulja s obzirom na njihov rang i funkciju, a često su spomenute po imenu. Vrstu poklonjene robe je određivao rod, a neravnoteža u darivanju između muškaraca i žena je bila prisutna zbog činjenice da su muškarci nosili više državne funkcije i uloge.⁸³

Veliki broj žena različitih socijalnih statusa je živio i radio unutar palače, a zanimljivo je da najviši status žene unutar palače je imala kraljeva majka ili prva

⁸¹ Archi, A., op. cit., str. 263

⁸² Archi, A., op. cit., str. 236

⁸³ Archi, A., op. cit., str. 251

supruga. Određeni broj žena vezanih uz dvor ne može se sa sigurnošću odrediti, ali određeni tekstovi pokazuju da je ženska populacija mogla biti značajna. Tome svjedoči primjer zapisa iz Eble iz kraja 3. tisućljeća pr. n. e., a pomoću njega saznajemo da je broj kraljevskih žena u kratkom razdoblju porastao s dvadeset ili trideset na pedeset.⁸⁴ Štoviše, žene koje su bile dio kraljevske obitelji, često su imale pozicije velike odgovornosti, čak su ponekad bile druga najvažnija osoba u kraljevstvu nakon kralja. S time, saznajemo da su u Ebli sredinom 3. tisućljeća pr. n. e. vladareva majka i kraljica ubrajane u najdominantnije ličnosti na dvoru. Ustvari su braća kraljeve majke dobila odlike i dobra samo zbog njihovoga krvnog srodstva koje ih je povezivalo s njom.⁸⁵

Otkriće „Palače G” i njezinog arhiva, kulturno-povijesno je značajno jer su istraživanja doprinijela rekonstrukciji života i običaja kraljevskog dvora u razdoblju ranih dinastija. Uz vizualnu umjetničku reprezentaciju palače, pisani dokumenti na glinenim pločicama su omogućili da znamo više o političkim, gospodarskim, administrativnim i društvenim okolnostima toga razdoblja.

⁸⁴ Snell, C., D., ur., op.cit., str. 220

⁸⁵ Snell, C., D., ur., op.cit., str. 221-222.

3.3 Mari

Grad Mari je bio smješten na polovici puta prema Eufratu u modernoj Siriji, u blizini granice s današnjim Irakom. Od 1933. godine na njegovom području početna istraživanja provodi francuski arheološki tim pod vodstvom Andréa Parrota, a 1978. Claudea Marguerona. Bogati pronalasci glinenih pločica s klinastim pismom u palači u Mariju, omogućili su rekonstrukciju povijesnih događaja iz početka 2. tisućljeća pr. n. e.⁸⁶ Grad je uživo najveći prestiž od 2000. do 1800. g. pr. n. e. U tom razdoblju je ostvaren veliki dio njegovog bogatstva pomoću unaprijeđenog sustava navodnjavanja polja oko rijeke, dobrih odnosa s okružujućim pastirskim plemenima (koji su ih opskrbljivali vunom i cvijećem), tekstilnih radionica unutar palače, te kontrole nad riječnim i kopnenim izvozom i uvozom. Gradu je puno pomogla povoljna lokacija na trgovačkim putovima od zapada i Sredozemlja do asirskog prostora, sjeveroistoka i jugoistoka Babilonije.⁸⁷

Već bitan u ranom dinastijskom razdoblju, Mari je dosegao svoj vrhunac tijekom vladavine Zimirilima (1715–1700. g. pr. n. e.), zadnjeg regionalnoga vladara. Zimirilim i stanovnici Marija su bili Semiti, a pisali su na akadskom jeziku. Stanovnike Marija znastvenici smještaju u sjeverozapadnu Semitsku sferu zajedno s narodima poput Amorejaca.⁸⁸ Zimirilimov najveći građevinski pothvat je cjelokupna obnova palače površine od 2500 hektara. Svakako ogromna građevina ovog tipa nije bila samo centar vlasti, već i centar administracije i tekstilnih radionica.⁸⁹ Zahvaljujući slučajnom arheološkom otkriću, Zimirilimova palača temeljito je iskopana i istraжена. Kompleks palače je kombinirao prostor za religijske rituale, javne ceremonije, široki raspon trgovinskih aktivnosti i privatni život vladara.⁹⁰ Očuvane su zidine od opeke od blata, visoke preko 4 metra. Vanjske zidine na nekim mjestima sežu do impresivne debljine od 4 metra, a bile su zaštićene slojem glinene žbuke. Očuvano prizemlje kompleksa broji preko 260 prostorija, a glavna ulazna vrata su stajala sjeverno od popločene

⁸⁶ Nardo, D. (2007): *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, Cengage Learning, Gale, str. 174

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Gates, C. (2011): *Ancient Cities – The Archaeology of life in the ancient Near East and Egypt, Greece and Rome*, Second Edition, str. 62

⁸⁹ Leick, G., op. cit., str. 113

⁹⁰ Leick, G., op. cit., str. 114

ulice.⁹¹ Od glavnog ulaza, važni gost se kretao do dva velika predvorja u centru palače i do dvije ključne prostorije dvora, pred komoru te konačno dvoranu za primanje. Većina pronađenih prostorija je vjerojatno bila namijenjena skladištenju, a stambeni prostori i uredi dužnosnika su bili smješteni na višim katovima. Dokazi o postojanju tih viših katova su općenito neizravni poput stubišta, debljine zidova i rasvjete.⁹²

Koridor je vodio od sjeverozapadnog djela palače u veliko dvorište. U dvorištu su bile posađene palme, a u središtu se nalazilo umjetno drvo palme, izrađeno od drva i obučeno u srebro i broncu. Zidovi oko dvora su oslikani prizorima žrtvenih procesija. Zatim dolazi predvorje s kipom božice, i konačno prijestolje. Spomenuti su prostori tvorili javni dio palače za primitak posjetitelja. Dva dijela ostatka palače zauzimaju kraljevski stanovi: komore kralja i njegovog osoblja te odvojene prostorije kraljeve žene.⁹³

Glede dekoracije palače, gipsane zidove zgrada su osvijetljivali bojama, ali su tragovi boje rijetko sačuvani. Zidovi pojedinih službenih prostorija su bili oslikani muralima, a dvorovi popločeni opekom. Veliki broj javnih prostorija u palači u ranom 2. tisućljeću pr. n. e. je bio obojen ukrasima, odnosno zidnim slikama koje prikazuju prinos bogu Sinu i božici Ištar u svetište, ulazak u dvor s palmama, lovi druge kraljevske aktivnosti.⁹⁴ Pronađene su minijature kremene bušilice i oštrice za obradu sedefa u radionicama unutar palače. Školjke i sedefi su bile korištene za oblaganje unutrašnjosti različitih malih objekata, uključujući neobrađene čahure školjka koji su koristile kao spremišta za kozmetiku. Dio je školjaka i sedefa bilo korišten za inkrustaciju arhitekture i namještaja, a to uključuje dekoraciju zidova ljuskama školjaka Ištarinog hrama iz ranijih dinastija Marija.⁹⁵

Zimirilimova palača svakako prikazuje važnu promjenu u vlasti gradova drevne Mezopotamije. Sumeranima je tijekom ranijih razdoblja povijesti sve ultimativno pripadalo bogovima, a ljudska bića su održavala gradove i zemlju za njih. Proces preuzimanja dublje utemeljene vlasti vladara je započeo u ranom dinastijskom razdoblju, a značajno se razvio u Akadskom razdoblju i državama koje su slijedile.

⁹¹ Gates, C., op. cit., str. 63

⁹² Leick, G., op. cit., str. 139

⁹³ McIntosh, J., R., op. cit., str. 154

⁹⁴ McIntosh, J., R., op. cit., str. 238

⁹⁵ McIntosh, J., R., op. cit., str. 248

Premda su bogovi vladali u gradovima, carstva su bila čovjekova kreacija. U trećem razdoblju Ura, na primjer mjesta vladarevih prostorija su bila bliža hramovima, štoviše one su bile srce klasičnog sumerskog grada poput Ura.⁹⁶ Prema tome je vidljivo da je vladar u vrijeme starobabilonskog Marija uživao veliku moć i povlastice. Odnosno kraljevstvo je postalo zaštitni oklop koji je čuvao religijske aspekte administracije.

Zimirilimova palača u Mariju je imala svoj vlastiti arhiv, gdje su pronađeni dokumenti i pisma koji daju uvid u značajne gospodarske aktivnosti palače, kao i diplomatsku korespondenciju i upravu kraljevstva. Štoviše, bogati arhitektonski, artefaktni i epigrafski nalazi iz Marija daju jedinstven uvid u životni stil i interese mezopotamske kraljevske obitelji.⁹⁷ Hamurabijevo razaranje Marija pomoglo je da se ispod hrpe urušene opeke od blata očuva palača Zimirilima i oko 20 000 glinenih pločica. Glinene pločice su istraživane i analizirane od 1930.-ih, pomoću njih su se saznale mnoge pojedinosti iz razdoblja kraljevstva Marija i problematičnih odnosa sa susjednim kraljevstvima, poput onoga s kraljevstvom Hamurabija iz Babilona.⁹⁸ Uglavnom arhiv se sastoji od suvremenih i provincijskih administrativnih tekstova, pisama i ugovora, koji pokazuju političku vrijednost pisanja u tom razdoblju. Uz to, u Mariju je pronađen najveći broj mezopotamskih proročkih tekstova.⁹⁹

Dio glinenih pločica datira iz razdoblja vladavine Šamšiadada I (1813–1781. g. pr. n. e.), a daje uvid u politiku u godinama koje su slijedile. Postoje česte reference o ratovanjima, koje uključuju opsade i velike vojske, na primjer saznajemo da je jednom Šamšiadad planirao podići vojničku postrojbu od 60 000 ljudi. Kraljevstvo Marija je bilo skromne veličine, no redovito je raspolagalo vojskom od 1000 do 10 000 vojnika. Inovacije u tehnologiji oružja su bile usporedne s povećanjem razrade obrane. Objekt sa zapisom iz rane faze Marija prikazuje strijelca koji puca zaklonjen iza pletenog štita od vrbovine koji je držao kopljanik. Kombinacija strijelca i štitonoše se nastavila kroz niz stoljeća u mezopotamskim vojskama.¹⁰⁰

Glinene pločice također pružaju mnogo informacija o društvenim uvjetima u kraljevskoj palači i oko kraljevske palače. Tako dolazimo do saznanja da su postojale

⁹⁶ Gates, C., op. cit., str. 61-62.

⁹⁷ Potts, T., D. (2012): *A companion to the archaeology of the Ancient Near East*, Blackwell Publishing, str. 170

⁹⁸ Chadwick, R. (2008): *First civilizations—Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt*, Equinox, London, str. 63

⁹⁹ Mari na : <http://earlyworldhistory.blogspot.hr/2012/03/mari-mesopotamian-city.html> (25. 9. 2018.)

¹⁰⁰ McIntosh, J., R., op. cit., str. 188-189.

radionice tekstila i metalo-prerađivačke radionice, gdje su bili zaposleni muškarci i žene zatočenici. Postojao je veliki broj različitih zanimanja unutar palače: stolari, prerađivači kože i trske (koji su radili košare, tepihe i ograde), mlinari, tekstilni radnici, vrtlari, vratari, brijači, lončari, prerađivači ulja i parfema, glazbenici, hrvači, kao i muškarci i žene pisari, voditelji radionica i drugi službenici. Službenici su upravljali i nagledali različite odjele, da bi u konačnici izravno izvještavali kralja, a također su slični dužnosnici bili zaduženi za određene teritorije i naplate poreza. Ostali zaposlenici su uključivali poljoprivrednike, pastire, ribare, lovce i ostale, čije su se dužnosti odvijale daleko od palače, uključujući vojno osoblje.

Djeca su uglavnom naučila svoje trgovinske i druge vještine od svojih roditelja, iako su mogli raditi kao šegrti, a to je bilo uobičajeno kod mladih robova. Za djecu dobrostojećih roditelja, od kojih bi mnogi postali pismoznanci, postojale su formalne pisarske škole. Školske prostorije, poznate kao "kuće glinenih pločica" su otkrivene u Uru, Nippuru, Sipparu i palači u Mariju, zajedno sa sumerskim tekstovima koji opisuju nastavni plan i program te druge aspekte školovanja. Pismenost je bila vrijedna imovina, čak i onima kojima nije bilo suđeno da rade kao pismoznanci. Svakako su se kraljevi u svojim zapisima voljeli hvaliti stipendijama koje su nudili.¹⁰¹

Pojedine glinene pločice posebno upućuju na zapošljavanje slijepih ljudi, koji su u Mariju obnašali niz zanimanja, uključujući i vrtlarstvo.¹⁰² Zahvaljujući većem broju pisama iz palače u Mariju i drugih gradova saznajemo da su gotovo svi robovi zaposleni u palači bili ratni zatočenici i s time vlasništvo palače. Osim toga, u slučaju pokušaja bjega nisu bili kažnjeni, barem što se tiče primjera Marija. Namjerno sljepoočenje robova da bi se izbjegli pokušaji bijega se prakticiralo kod monotonih poslova. S druge strane, robovi su često bili cijenjeni i dobro tretirani članovi kućanstva, ali je obično to bilo u malom broju. Pisma pronađena u Mariju i drugdje pokazuju da se smatralo lošim postupkom ako se pokušalo riješiti dugogodišnjeg roba. Na primjer jedno pismo bilježi kombinirani prosvjed ostalih robova kućanstva protiv takve akcije, a drugo je pisano od roba samom kralju Zimrilimu, u kojem ga moli da ne proda njegovu majku.¹⁰³

¹⁰¹ McIntosh, J., R., op. cit., str. 160-161.

¹⁰² McIntosh, J., R., op. cit., str. 130

¹⁰³ McIntosh, J., R., op. cit., str. 167-170.

Socijalna struktura društva u Mezopotamiji je bila patrijarhalna, ali nije se smatralo da su žene bile legalno vlasništvo muškaraca. Pomoću glinenih pločica saznajemo da žene nisu imale iste povlastice kao i muškarci, ali nisu ni bile držane u osami.¹⁰⁴ Zapravo je ženama svećenicama u starobabilonskom razdoblju bilo dopušteno posjedovanje vlastite imovine i sudjelovanje u raznim aspektima društvenog i ekonomskog života.¹⁰⁵

Pošto je birokracija zahtijevala veliki broj pismenih osoba, muškarci i žene su mogli biti dio pismenog građanstva, a posebice u razdoblju Treće dinastije Ura. Iznenadjujuće je da se pismenost nužno nije povezivala s visokim statusom na društvenoj ljestvici. Budući da je većina ženskih pisara u palači Marija vjerojatno bila u robovlasništvu, često su te pismeno obrazovane djevojke bile uključene u miraz.¹⁰⁶

Brak je u drevnoj Mezopotamiji je imao definiciju suživota žene i muškarca u svrhu dobivanja potomstva. Ženska plodnost je nosila veliku vrijednost, a neplodnost se smatrala osnovom za razvod i pravo muškarca da uzme drugu ženu i s njome ima potomstvo.¹⁰⁷ Iako je monogamija bila norma u mezopotamskom društvu, periferne zajednice su imale različite prakse.¹⁰⁸ Diplomatski brakovi, koje su kraljevi organizirali za utemeljivanje političkih saveza, dobro su zabilježeni u Mezopotamiji, osobito tijekom drugog tisućljeća. Zahvaljujući pronađenim glinenim pločicama saznajemo da je to bila popularna metoda koju je koristio i Zimrilim, čije su kćeri bile oženjene raznim lokalnim vladarima kao virtualni špijuni. Međutim, bez obzira koliko su njihove situacije bile nesigurne, kćeri Zimrilima su aktivno i entuzijastično pisale svojem ocu, te ozbiljno očekivale da on razmotri njihova izvješća i savjete. Pisma tih nesretnih žena pronađena su u arhivu u Mariju.¹⁰⁹

Mnogo je sačuvanih pisama u arhivu u Mariju poslano kralju, koji je često bio odsutan iz glavnog grada. Prema tome, kralj je bio obaviješten o svim događanjima koji su privlačili njegovu pažnju, od vojnih do ekonomskih, pa čak i privatnih tema. Pronađen je veliki broj pisama namijenjenih i poslanih od strane kraljice Shibtu. Zahvaljujući njima saznajemo da je ona kada je Zimirilim bio odsutan djelovala u

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Winter, J., I., ur. (2010): *On the art in the ancient Near East–Vol. 1*, Koninklijke Brill NV, Leiden, str. 67

¹⁰⁶ McIntosh, J., R., op. cit., str. 156

¹⁰⁷ Leick, G., op. cit., str. 114

¹⁰⁸ McIntosh, J., R., op. cit., str. 161

¹⁰⁹ Leick, G., op. cit., str. 115

njegovo ime. Zimirilim je slao kraljici upute i informacije, a ona je izvršavala njegova naređenja te je slala povratna izvješća njemu. Saznajemo da je kralj delegirao vlast i zadatke na nju, ali čini se da nije postojalo niti jedno određeno područje ili institucija nad kojom je kraljica imala isključivu kontrolu. Čini se da je moć Shibtu izvedena iz njezinog osobnog talenta, kraljevskog povjerenja i privilegije.¹¹⁰ Unatoč činjenici da je Shibtu bila podređena kralju, njezina je administrativna uloga održala njegovu. Dapače ona je participirala u svim administrativnim poslovima, a područje njezina utjecaja se širilo izvan granica samog Marija. Dakle, pisma pokazuju da je ona obično samo provodila upute svojega supruga, samim time s oprežnošću joj treba pripisivati pravu političku moć.¹¹¹

O odnosu administracije i naroda, odnosno vladara i naroda, zahvaljujući glinenim pločicama saznajemo da je bio kompleksan. Od članova naroda se tražilo da kombiniraju obradu poljoprivrednih površina i duhovne obaveze. Rad u poljima je bio podložen nepredvidljivom ritmu. Na primjer, nužnost poput oranja polja je dio aktivnosti koji se u tekstovima uspoređuje s radom volova. Posrednici između lokalnih zajednica i administracije su se često nalazili u vrlo teškom položaju između stroge i nepopustljive administracije te naroda i njihovog otpora. Potom su članovi seoskih zajednica morali osigurati radnu snagu za žetvu polja u vlasništvu palače dvorca i šišanje vune njezinih stada, koja mora da su bila brojna jer je taj posao obavljalo više od petsto osoba, i to tokom nekoliko dana.¹¹²

Što se tiče prehrane drevnih stanovnika Marija, pomoću glinenih pločica iz 18. st. pr. n. e. saznajemo da su uzgajali ribu i jegulje u umjetnim bazenima, također pisma spominju sušenu i usoljenu ribu, uključujući ikru i škampe iz udaljene obale. Osim toga, stanovništvo se prehranjivalo životinjama i biljkama: pticama, kornjačama, korijenjem i gomoljem šaša i rogoza itd. Nadalje saznajemo da se Shamash-reshe-usur, guverner Marija, u 18. st. pr. n. e. bavio pčelarstvom. Međutim sirup izrađen od datulja je bio češći izvor slatkoće. S jedne strane, obični ljudi su vjerojatno jeli jednostavnu hranu, a s druge strane bogati su imali razrađenu kuhinju, koja je uključivala kolače i od pšeničnog brašna, zaslađene medom, datuljama i drugim voćem te začinjene raznolikim biljem. Prema tome, glineni kalupi iz 18. st. pr. n. e.

¹¹⁰ Snell, C., D., ur. (2005): *A companion to the ancient Near East*, Blackwell Publishing, Oxford., str. 222

¹¹¹ Potts, T., D., op.cit., str. 243

¹¹² Snell, C., D., ur., op.cit., str. 155

pronađeni u kraljevskim kuhinjama su mogli koristiti oblikovanju i dekoraciji tih ili drugih pripremljenih jela. To uključuje plitke diskove i posude s reljefnim nacrtima ljudi, životinja ili geometrijskih uzoraka i dubljih kalupa u obliku ribe, zajedno sa detaljima njihovog kostura.¹¹³

Pivo je bilo uobičajeno piće u cijeloj Mezopotamiji, a proizvođeno je od ječma, začina, meda ili datulja, i vjerojatno se proizvodilo svakodnevno od strane privatnih kućanstava te osoblja hrama. Posluživano je toplo, dok je vino, koje je trošila elita (osobito na sjeveru), bilo ohlađeno ledom. Vino je općenito bilo pravljeno od grožđa, iako je ponekad bilo pravljeno i od datulja, šipka i smokava. Zahvaljujući glinenim pločicama saznajemo da je Marijevim vladarima uspjelo sakupljeni led od zime sačuvati u posebnim nastambama kako bi ga mogli upotrebljavati tijekom ostatka godine.¹¹⁴

Što se tiče bolesti, glinene pločice pokazuju da su bile poznate prijetnje epidemijskih bolesti i opasnosti od prljave vode. Kada je bila prepoznata mogućnost zaraze, ponekad bi se i cijela sela evakuirala da se spriječi širenje bolesti. Na primjer jedno od pisama iz Marija daje nam saznanja o ženi iz palače koja imala zaraznu bolest, a savjetovana je da čaša, stolica i ležaj trebaju biti samo u njenoj uporabi s ciljem da se spriječi širenje zaraze na ostatak žena u palači.¹¹⁵

Grad Mari je nastavio biti naseljen nakon iznenadne i nasilne destrukcije grada pod rukom Hamurabijevih vojnika oko 1760. g. pr. n. e., ali u manjem broju nego prije. Unatoč destrukciji bitni ostaci daju dobar pogled na arhitekturu, funkcioniranje društva te ekonomiju u 18. st. pr. n. e.¹¹⁶

Kulturno-povijesni značaj palače u Mariju je povećan pronalaskom arhiva, koji je bitan zbog sačuvanih glinenih pločica koje su istraživačima omogućile saznanja o drevnoj mezopotamskoj civilizaciji u 2. tisućljeću pr. n. e. Pomoću arheoloških i pisanih dokaza iz palače u Mariju, поближе saznajemo o društvenim, političkim, ekonomskim okolnostima u kojima su se nalazili stanovnici Marija i okolnih prostora.

¹¹³ McIntosh, J., R., op. cit., str. 252

¹¹⁴ McIntosh, J., R., op. cit., str. 128

¹¹⁵ McIntosh, J., R., op. cit., str. 275

¹¹⁶ Nardo, D., op. cit., str. 356

3.4 Kalhu

Kalhu (Nimrud) je bio drevni asirski grad na rijeci Tigris, a imenovan je glavnim gradom Asirskog carstva za vrijeme vladavine Asurnasirpala II (883–859. g. pr. n. e.). Kalhu je imao status glavnog grada nekih sto petdeset godina do vladavine Sargona II (721 – 705. g. pr. n. e.) koji je premjestio sjedište države u Dur-Šarukin.¹¹⁷ Grad Kalhu na svojem vrhuncu je imao populaciju do 100 000 stanovnika. Asurnasirpal II i njegovi nasljednici su izgradili velike palače i hramove te okružili grad zidom od 7,5 kilometara. Arheološki nalazi i pisani izvori pokazuju da je vladavina Asurnasirpala II svakako uključivala eksperimentiranja i inovacije u tehnologiji građenja u kontekstu njegovih velikih građevinskih projekata.¹¹⁸ Gradnja grada je bio veliki pothvat koji je trajao petnaest godina, a smatra se prvim bitnim primjerom koji daje uvid u sistematsku obnovu, koja je postala dominantna karakteristika Asirske države pod vladavinom Tiglat-pilesara III (745–727. g. pr. n. e.) i dinastije Sargonida.¹¹⁹ Konačno Medejci i Babilonci su uništili grad između 614. i 612. godine pr. n. e., ali su unatoč tome dijelovi prostora koji su se izvorno prostirali na 360 hektara su ostali naseljeni ruralnim stanoništvom do helenističkog doba.

Britanski tim vođen Austenom Layardom je prvi opširno iskopavao područje grada, od 1845. do 1851. godine.¹²⁰ Mnoge daljnje arheološke misije su provedene prvenstveno s britanske, a od 1956. s iračke strane. Istraživači su otkrili nekoliko palača (Sjeverozapadnu, Jugoizapadnu, Jugoistočnu i Središnju) i hramove Sharrat-niphi i Ninurtu. Ova rana istraživanja su otkrila kamene ploče s reljefima te samostojeće lavove stvarnih dimenzija, a danas se nalaze u British Museumu. Potom je oko sedamdeset godina kasnije britanski tim proveo sustavna arheološka istraživanja (1949. – 63.) pod vodstvom M. E. L. Mallowana, D. Oatesa i J. Orcharda. Osim toga, kasnija iskopavanja je proveo poljski tim s J. Meuszyńskim (1974. – 76.), talijanski tim s P. Fiorinom (1987. – 89.) te ponovno britanski tim pod vodstvom J.

¹¹⁷ Leick, G., op. cit., str. 95

¹¹⁸ Cheng, J., Feldman, M., H., ur. (2007): *Ancient Near Eastern art in context*, Koninklijke Brill NV, Leiden, str. 108

¹¹⁹ Snell, C., D., ur., op. cit., str. 50

¹²⁰ Gates, C., op. cit., str. 170

Curtisa i D. Collona (1989.). Zadnje bitno otkriće je nekoliko asirskih grobnica s cjelokupnom količinom zlatnog nakita.¹²¹

Istinski je kraljevski status Kalhu dobio ambicioznom gradnjom Asurnasirpala II koji je izgradio nove fortifikacije duljine oko sedam i pol metara, devet hramova i pet palača. Najveća građevinska struktura u Kalhu je zauzela čitavu sjeverozapadnu četvrt citadele sa svojih 25 000 četvornih metara, a to je Asurnasirpalova palača (nazvana Sjeverozapadna od strane istraživača). Palača je izgrađena na nasipu koji se sastojao od 120 slojeva kamenja, te nalazio se 15 metara iznad ostatka grada. Asurnasirpalova palača je podijeljena na dva velika dijela, onaj javni (sjeverni) te privatni (južni).¹²² Najstariji pisani dokazi o Sjeverozapadnoj palači u Kalhu dolaze iz otprilike 866. g. pr. n. e. Nažalost su arhitektonski detalji iz teksta nejasni, te se većinom odnose na temelje i platformu na kojoj je palača izgrađena.¹²³

Istraživači su uspjeli istražiti dio palače koji se proteže 200 metara od sjevera do juga i 120 metara od istoka do zapada. Sjeverni dio trećine palače je veliko vanjsko dvorište sa ulazom na istoku, a okružen je prostorijama časnika sa sjeverne, istočne i zapadne strane. Južna strana vanjskoga dvora je fasada prijestolne dvorane, a dekorirana je s pet para bikova sa ljudskim glavama i kipom lava. Iza toga se nalaze prostorije prijestolne dvorane, i manji unutarnji dvor okružen prostranim državnim prostorijama. Zidovi svih prostorija u ovom dijelu palače su bili obloženi kamenim pločama, u koje su većinom bile uklesane slike zaštitnih božanstava, rituala, vojnih kampanja i lova. Prostor iznad reljefa je bio ukrašen zidnim slikama i ostakljenom opekom, nažalost su pronađeni samo njihovi dijelovi. Južno od državnih prostorija su pronađene manje prostorije bez dekoracija, a vjerojatno su služile kao prebivališta za poslugu.¹²⁴

Svakako su jedno od najzanimljivijih otkrića tisuće komada predmeta izrezbarenih od bjelokosti. Ti predmeti su se pojavljivali u raznim dijelovima carstva, ali sačuvana zbirka uglavnom reflektira umjetničke tradicije zapadne Asirije.¹²⁵ Arheolog Max E. Mallowan je otkrio najveći broj izrezbarene bjelokosti u Sjeverozapadnoj palači. Pojedini predmeti nalikuju kamenim reljefnima asirskih

¹²¹ Potts, T., D., op.cit., str. 855-857.

¹²² Gates, C., op. cit., str. 171

¹²³ Potts, T., D., op.cit., str. 855-857.

¹²⁴ Frahm, E., ur. (2017): *A companion to Assyria*, Blackwell, New Haven, str. 436-438.

¹²⁵ Potts, T., D., op.cit., str. 79

palača u stilu i temi. Predmeti od bjelokosti identificirani su u tri različita stila: asirski, fenički i sirijski. Asirski stil uglavnom karakterizira tehnika, odnosno slike su urezane oštrim instrumentom u ravnu površinu slonovače. Također stil određuju teme koje se nalaze i na reljefnim skulpturama u asirskim palačama: ratni prizori, procesije i zaštitni bogovi itd. Fenički stil je prepoznatljiv po korištenju egipatskih slika uključujući bogove i mitske životinje. Konačno, sirijski stil je više umjetnički i trodimenzionalan, ili skulpturalan, u svojem slikovitom prikazu. Veliki dio tih rezbarija je služio oblaganju namještaja, a druge kategorije rezbarija uključuju prenosive predmete (npr. ogledala), male spremnike za pohranu (vjerojatno kozmetičke posude), konjičku opremu i kipove. U Kalhu većina bjelokosti donesena je već izrezbarena, kao plijen ili kao dar. Rezbarije od bjelokosti iz Kalhu izložene su u brojnim muzejima diljem svijeta, uključujući Muzej Sulaymaniya u Slemani (Irak), Nacionalni muzej u Bagdadu (Irak), British Museum (London) i Metropolitan Museum of Art u New Yorku (SAD).¹²⁶

Arheološka istraživanja od 1988. do 1990. godine Iračke državne organizacije za antikvitete i baštinu pod vodstvom Muzahim Mahmud Husseina otkrila su četiri netaknute grobnice nadsvođene opekom. Nalazile su se ispod podova prostorija u krilu gdje je stanovala posluga u palači Aurnasirpala II. U tri od četiri pronađene grobnice, nalazile su se velike količine zlatnog nakita i osobni pribor, a dvije od njih posjedovale su natpise koji identificiraju asirske kraljice.¹²⁷

Radi lakšeg referenciranja, istraživači su označili grobnice od I do IV, temeljeno na slijedu njihova otkrića. Grobnica IV se nalazila unutar južnog ulaza u palaču, bila je u najdubljoj prostoriji u malom samostalnom stambenom prostoru. Za razliku od ostalih triju grobnica, nije pronađena ugravirana opeka, a postoje naznake da je ta opeka već negdje bila korištena. Očuvani ostaci i grobnica vjerojatno su pripadali jednoj osobi, od koje su ostali samo zubi. U Grobnici IV je pronađena manja količina zlatnog nakita nego u ostalima. Ostakljena lončarska figurica bradatog konjanika, navodno pronađena u lijesu, možda ukazuje na to da je pokojnik bio muškarac, prema tome to možda objašnjava nedostatak velikih količina zlatnog nakita, koje su povezane sa ženama u drugim grobnicama. Kameni pečatnjaci, zlatne naušnice i prsteni su neki od predmeta koji su također pronađeni u lijesu, a posude od

¹²⁶ Bjelokost iz Nimruda: <https://www.ancient.eu/article/784/the-nimrud-ivories-their-discovery--history/> (21.9.2018)

¹²⁷ Frahm, E., ur., op. cit., str. 495.

keramike, bakra i kamena su se nalazile na podu uz lijes, kao i na zidnim nišama na oba kraja grobnice.¹²⁸

Grobnica I je smještena ispod poda na sjevernom kraju velike unutarnje prostorije na istočnoj strani krila palače u kojem je stanovala posluga. Nadsvođena komora ove grobnice sadržavala je jedan ukop, ženu u ranim pedesetim godinama, a pronađena je zajedno sa posudama od bakra i srebra te velikim količinama zlatnog nakita.

Za razliku od ostalih, Grobnica II je uključivala predmete ukrašene imenima triju kraljica, ali u njoj su pronađena samo dva ostatka tijela. Niša u zidu predvorja je držala kamenu ploču koja je identificirala vlasnicu groba kao Yabu, suprugu Tiglat-pilesara III. Urezani objekti u grobnici pripadali su Yabi, kao i kraljicama Banitu, ženi Shalmanesera i Ataliji, ženi Sargona II. U grobnici je pronađeno 14 kg zlatnog nakita i pribora, od kojih su neki bili prilično masivni, uključujući ukrase za noge, narukvice, diademe, naušnice, prstenje, ogledala i posude. Velik dio nakita bio je ukrašen staklom i poludragim kamenjem.¹²⁹

Prema natpisimana kamenoj ploči u niši u predvorju, na kamenim vratima između predvorja i grobne komore, i na poklopcu lijesa, vlasnica Grobnice III je Mulissu-mukannišat-Ninuau, supruga Asurnasirpala II i Shalmanesera III. U stvari ako je kraljica ikada bila pokopana ovdje, a sve što je od nje ostalo je ulomak kosti i kamena perla, dok je ostatak grobnice je bio ispražnjen od strane pljačkaša koji su ušli napravivši rupu na krovu prostorije.¹³⁰

Palača je izgrađena pomoću bogatstva akumuliranog iz agresivnih vojnih kampanja, pljačkanja te povlačenjem danaka iz osvojenih područja. Reljefi iz Sjeverozapadne palače u Kalhu su najraniji sačuvani primjeri iz Novoasirskog carstva. Nagađa se da za inspiraciju umjetnicima je poslužila Asurnasirpalova vojna kampanja na Mediteranu tijekom njegove devete godine vladavine, kada je on mogao vidjeti arhitekturu Hetitske nove države. Reljefi u Sjeverozapadnoj palači su ograničeni na vanjske i unutarnje zidove prijestolne dvorane, unutar velikih prijamnih prostorija. Uglavnom su reljefi dobro očuvani, s obzirom da je destrukcija palače bila

¹²⁸ Frahm, E., ur., op. cit., str. 495-498.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

popraćena velikim požarom. Većina pronađenih reljefa je rezultat iskopavanja već spomenutog arheologa A.H. Layarda.¹³¹

Većina zidova unutar Sjeverozapadne palače je ukrašena reljefima, no mogao se naći i koji zid oslikan freskama. Veliki broj njih je oslikan temama iz mitologije i simboličkih obreda plodnosti u kojima je sudjelovao i sam kralj, međutim izuzetno su bitni oni koji prikazuju teme ratovanja. Asirci su brutalnim prikazima rata ukrašavali zidove da bi obeshrabrili neprijatelje. Kralj Asurnasirpal se smatra jednim od prvih vladara koji je ukrašavao zidove glavnih prostorija palača frizovima uklesanim u niski reljef. Danas su oni izloženi u postavama muzeja poput Louvrea i British Museuma, ali njihov sadašnji izgled je varljiv jer su poput nešto kasnijih grčkih skulptura imali vedre boje i slike na visokim zidovima iznad njih. Štoviše, preživjeli tragovi boja se nalaze na nekima od poznatih reljefnih ploča.¹³²

Nekoliko su glavnih ulaza u palaču krasili kolosalni kipovi lavova i volova ljudskih glava, a najveći su dosežali veličinu od 6 metara duljine i širine. Zidovi su bili popločeni izrezbarenim kamenim pločama koje su prikazivale stanovnike drugih naroda kako su se došli pokloniti kralju. Scene poput davanja počasti i cjelokupni dekorativni elementi palače potvrđuju ne samo specifične događaje toga vremena već i činjenicu da je palača bila mjesto gdje se provodila državna uprava. Nedavna studija o reljefima i skulpturama iz Sjeverozapadne palače sugerira da se njima trebala izraziti četverostruka asirska ideologija: vojnog uspjeha, služenja bogovima, božanske zaštite i asirskog prosperiteta. U isto doba teme ukrasa u palači su bile pod utjecajem funkcije pojedine prostorije. Na primjer, fasada i unutarnji zidovi jedne prijestolne dvorane su bili dekorirani velikim reljefima Asirskih pobjeda i skulpturama zaštitnih čuvara, u cilju da uvjere promatrača u kraljevu nepobjedivu moć.¹³³

Inače, asirski vladari nisu bili samo poznati po tehnici konstrukcije podizanja ortostata, to jest kamenih blokova uspravljenih na jednu od dviju bočnih užih stranica, već i po njihovom simboličkom značenju. Dostignuće podizanja ortostata je bilo predstavljeno kao simbolički kapital. Inovativni tehnološki stil fino obrađenih i slikovito

¹³¹ Frahm, E., ur., op. cit., str. 472

¹³² Winter, J., I., ur., op. cit., str. 74-75.

¹³³ Snell, C., D., ur., op. cit., str. 275-276.

artikuliranih kamenih površina je doveo do obnovljenog koncepta ceremonijaliziranih javnih prostora.¹³⁴

Nakon početnog otkrića asirskih ortostata na mjestu Sjeverozapadne palače 1845. godine, Austen Henry Layard je unajmio radnike da izrežu kamene ortostate kako bi ih oslobodio od njihove "pretjerane" težine te laganije transportirao u Englesku. Dijelovi sa "standardnim natpisima" koji su zauzimali središnji dio mnogih ortostata su rezani na komade i koliko je poznato poslani Layardovim prijateljima širom svijeta kao suveniri, dok je ukupna debljina ploča smanjena rezanjem stražnjeg djela. Austenu Layardu je slikovni sadržaj bio jedina vrijednost spomenutih rukotvorina.¹³⁵

Zahvaljujući tekstovima iz Kalhu saznajemo da je prošireno kućanstvo u palači uključivalo i ministre, upravne službenike te pisare, čiji je posao bio ne samo da vode palaču već i državu u cjelini.¹³⁶ Standardni natpisi koji su se odnosili na imena, rodoslovlja, naslove i epitete kraljeva, rezimirali su posjede kraljeva te konstrukciju palače i grada Kalhu. Takvi natpisi su se nalazili u sredini spomenutih ploča koje su krasile zidove prostorija palače.¹³⁷

Službeno otvaranje Sjeverozapadne palače Aurnasirpala 879. godine pr. n. e. je zabilježeno na stele. U dubini prijestolne dvorane na steli su pronađena 153 retka teksta, zahvaljujući kojih saznajemo da je službeno otvorenje slavilo 69 574 uzvanika i tokom deset dana. Bez obzira na točnost ovog broja, vjerojatno je većina uzvanika bila iz grada niže, koji nisu uključivali veleposlanike i druge dostojanstvenike koji su bili pozvani da razgledaju palaču.¹³⁸ Sjeverozapadna palača je služila kao kraljevska rezidencija samo tijekom 9. st. pr. n. e., dok je nakon toga služila raznim funkcijama poput stambenog prostora visokih dužnosnika, centra za karavansku trgovinu, riznice i žitnice. Palača je ostala u upotrebi sve do 612. godine pr. n. e., kada je Kalhu napušten.¹³⁹

Skladišta palače u Kalhu su čuvala boce vina koje su sadržavale do 2 000 litra vina. Zahvaljujući zapisima iz 8. st. pr. n. e. saznajemo da je oko 6 000 zaposlenih u

¹³⁴ Cheng, J., Feldman, M., H., ur., str. 108-109.

¹³⁵ Cheng, J., Feldman, M., H., ur., str. 71

¹³⁶ Winter, J., I., ur., op. cit., str. 360

¹³⁷ Frahm, E., ur., op. cit., str. 472

¹³⁸ Gates, C., op. cit., str. 171

¹³⁹ Potts, T., D., op.cit., str. 854

palači i izvan primalo dnevnu dozu od 2 decilitra vina. Pića su često bila posluživana u velikim zajedničkim bocama koje je koristilo više osoba odjednom pomoću dugih cjevčica napravljenih od rogoza ili metala.¹⁴⁰

Sjeverozapadna palača u Kalhu je kulturno-povijesno značajna zbog reljefa, fresaka i kipova koje su nosile natpise. Putem tih arheoloških nalaza saznajemo pojedinosti iz svakodnevnog života Asiraca. Štoviše, nalazi daju uvid u njihove običaje, način života i ratovanja.

¹⁴⁰ McIntosh, J., R., op. cit., str. 128

3.5 Dur-Šarukin

Dur-Šarukin je bio glavni grad Asirskog carstva za vrijeme Sargona II (721–705. g. pr. n. e.). Sargon je premjestio centar asirske administracije i kraljevske palače iz Kalhu u novo sagrađeno mjesto Dur-Šarukin. Masivni zid od opeke pravokutnog oblika je okruživao grad, zatvarajući prostor od 300 hektara. Gradski zid je imao sedam vrata, a svaka su bila posvećena jednom asirskom bogu.¹⁴¹ Sargon je u svojim zapisima tvrdio da je grad u potpunosti novo izgrađen, i da se prije na tom prostoru nalazilo malo selo naseljeno farmerima. Grad i njegova struktura su detaljno opisani u nedavno pronađenim građevinskim dokumentima, od kojih jedan daje potpun opis osnivanja grada uključujući informacije o prijašnjim vlasnicima zemljišta na području grada koji su dobili nadoknadu ili slično zemljište izvan grada.¹⁴²

Prva moderna istraživanja Dur-Šarukina su proveli arheolozi Paul Emile Botte i Victor Place u 1840-ima i 1850-ima. Pokazalo se da su iskopavanja na akropoli Dur-Šarukina bila relativno jednostavan projekt jer je Paul E. Botte djelovao na području gdje su reljefne ploče stajale uzduž zidova kraljevske palače, a prema tome je slijedeći reljefe na zidovima izradio plan palače te otkrio brojne prostorije koje su nekoć bile dio ogromne građevine. Prostorije su bile ukrašene velikim pločama prekrivenim prikazima izrezbarenim plitkim reljefom, a prikazivale su vojne kampanje s asirskim vojnicima koji su napadali neprijateljske gradove te ritualne i ceremonijalne scene koje su uključivale osobe koje su očito bili vladari ili visoki dužnosnici. Čuvajući ulaze, goleme figure bikova ljudskih glava su stajale na mjestima glavnih vrata, a neke su bile čak do šest metara visoke. Nakon što se vratio u Europu, Paul Botta je izradio elaborirano izvješće svojih nalaza, zajedno s umjetnikom Eugènom Flandinom, koji je nacrtao reljefe koji su doneseni u Europu i koji su ostali. Rezultat rada Paula E. Botte je prikazan znanstvenom svijetu u svibnju 1847. godine, kada je u Louvreu otvorena prva izložba na svijetu koja je prikazivala asirske skulpture.¹⁴³

Francuski istraživači su nastavili svoja istraživanja u Dur-Šarukinu 1852. godine, kada je u Mosulu imenovan novi konzul. Victor Placea je uputila Francuska akademija da "nabavi" najveći mogući broj skulptura, vaza, nakita, cilindričnih pečata

¹⁴¹ Leick, G., op. cit., str. 51

¹⁴² Frahm, E., ur., op. cit., str. 442

¹⁴³ Frahm, E., ur., op. cit., str. 585-890.

i sve vrste predmeta koji su se upotrebljavali u svakodnevnom životu te koje nema Asirski muzej (u Louvreu). Victor Place je uvelike proširio istraživačke aktivnosti u Dur-Šarukinu i izradio kompletan plan palače. Nažalost rad Victora Placea je završio u katastrofi. Glavni nalazi iz Dur-Šarukina nestali su zajedno sa splavom u močvari južno od Bagdada, u pokušaju da se prevezu na brod u Basari. Gotovo svi kipovi i reljefi iz Dur-Šarukina su bili izgubljeni, a od 235 predmeta poslanih, samo njih dvadeset i osam je preživjelo. Ovaj tužan događaj je označio kraj francuskih istraživanja u Asiriji.¹⁴⁴

Kasnije ekspedicije su provedene od strane Chicago Oriental Institutea između 1929. i 1934. godine, a bile su usredotočene na već iskopane kraljevske palače i ostatak arheološkog nalazišta. Na terasi ispred Sargonove palače istraživači su pronašli niz manjih palača koje su pripadale visokim kraljevskim dužnosnicima, u neposrednoj blizini terase otkrili su glavni gradski hram, posvećen bogu Nabu.¹⁴⁵ Također je pronađena kraljevska lista koja je sadrži popis imena kraljeva i razdoblja njihovog vladanja od otprilike 2200. g. pr. n. e. do Sargonovih dana.¹⁴⁶ Osim toga, istraživači su pronašli glinene pločice položene na kamen temeljac, a na njima se nalazila priča o konstrukciji palače. Isti je sadržaj ponovljen na pojedinačnim pločicama od bakra, olova, srebra, zlata, vapnenca, magnezita i lapislazulija.¹⁴⁷

Sargonova palača je smještena na platformi od opeke, a diže se do visine gradskih zidina i dominira citadelom. Kompleks palače se sastoji od dva velika nekoliko manjih dvorišta, i oko 207 prostorija. Palača u Dur-Šarukinu je podijeljena poput palače u Kalhu na privatni i javni dio. Prostorije javnog dijela su smještene uokolo unutarnjeg dvorišta. Većina kamenih ortostata i kipova koje su pronašli francuski arheolozi dolazi iz javnih prostorija palače na sjevernom djelu terase.¹⁴⁸ Nadalje, prijestolnoj dvorani daju pristup trostruka vrata, koja su čuvali kipovi. Unutrašnjost prostorije je bio ukrašen reljefima iza prijestolja i freskama u ostatku prostora. Freske su predstavljale jeftiniju alternativu izrezbarenim kamenim pločama, to jest reljefima. Zatim, iza prijestolne dvorane se nalazio manji prostor koji je služio

¹⁴⁴ Frahm, E., ur., op. cit., str. 589-590.

¹⁴⁵ Frahm, E., ur., op. cit., str. 592

¹⁴⁶ Nardo, D., op. cit., str. 96

¹⁴⁷ Bertman, S., op. cit., str. 19

¹⁴⁸ Potts, T., D., op.cit., str. 862

kao žarišna točka privatnih odaja vladara. Stepeništa su vodila na ravan krov palače, koji je podignut na dugim gredama od drva poput čempresa, borovice i javora.¹⁴⁹

Vanjsko dvorište je bilo okruženo većim brojem manjih prostorija, uglavnom ukrašenih bojom ili bez dekoracija, a služile su upravi palače. Sjeverozapadno i jugozapadno od prijestolne dvorane su se nalazile prijamne prostorije, te glavna i sporedna prijestolna dvorana. Navodno je ovo bio jedini dio palače gdje su prostorije i dvorovi posjedovali dekorativne elemente u obliku reljefa, a njihove su se teme svodile na vojne pohode, slavlja, lov, procesije i apotropejska božanstva. Narativne scene reljefa ovisno o funkciji prostorije variraju iz prostorije u prostoriju.¹⁵⁰

Mali ulaz u jugozapadnom djelu palače vodi do kompleksa od šestoro hramova posvećenih božanstvima Sinu, Shamashu, Ningalu, Ninurti, Eau, i Adadu. Kod ulaza su od dekoracije pronađeni fragmenti brončanih traka s narativnim prizorima.¹⁵¹ Hramovi su bili smješteni u blizini trećeg dvorišta, a njihove su fasade ukrašavane ostakljenom opekom oslikanom simboličkim prikazima.¹⁵² Bitno je spomenuti da je reljefna dekoracija Sargonove palače bila modelirana prema primjeru već spomenute Aurnasirpalove palače u Kalhu. Glavni gradski hram boga Nabu je smješten na zasebnoj platformi, a putem mosta je spojen sa Sargonovom palačom. Hram se sastojao od dvije velike dvorane i nekoliko manjih zatvorenih prostorija.¹⁵³

Druga bitna građevina unutar gradskog bedema je djelomično iskopana „Palača F“. Vjeruje se da je bila prijestolonasljednikova palača, no također je interpretirana kao arsenal. Poput Sargonove palače, zgrada stoji na terasi koja se uzdiže iznad unutarnje i vanjske strane gradskog fortifikacijskog sustava. Veliko središnje dvorište je okruženo različitim prostorijama. Prijestolna dvorana je slične veličine kao ona u Sjeverozapadnoj, a do nje vodi trostruki ulaz koji je okružen kulama. Prijestolna dvorana je integrirana u krilo sa dva reda paralelnih prostorija, a u blizini zapadnog kuta središnjeg dvora su se nalazila vrata koja su vodila do zgrade na terasi gdje su pronađene četiri banketne dvorane. Glavni ulaz zgrade, također je ukrašen tornjevima, a sličan je ulazu u prostoriju iza prijestolne dvorane. Zatim su iskopana

¹⁴⁹ Gates, C., op. cit., str. 173

¹⁵⁰ Frahm, E., ur., op. cit., str. 442

¹⁵¹ Potts, T., D., op.cit., str. 862

¹⁵² Nardo, D., op. cit., str.442-443.

¹⁵³ Gates, C., op. cit., str. 173-174.

dva odvojena stambena prostora, a od kojih jedan ima istu vrstu trostrukog ulaza kao prijestolna dvorana, te je moguće da se tu nalazio kraljev privatni stan.¹⁵⁴

Posebnu vrstu interesa je predstavljala nabava i transport drva jer je bilo oskudno u Asiriji, i neophodno za konstrukciju krovništa i vrata. Transport drva je nekoliko puta opisan u Sargonovim prepiskama. Između ostalog spominju se navigacijski problemi kod kopnenog prijevoza koji su usporavali i otežavali isporuku. Druga metoda prijevoza je prikazana na zidnom reljefu u Sargonovoj palači u Dur-Šarukinu, a reljef prikazuje brod koji vuče drva privezana u splav. Bilo da se radilo o pomorskom ili riječnom prijevozu drva, sama činjenica da je uvršteno u vizualnu reprezentaciju palače pokazuje važnost ovog materijala.¹⁵⁵

Zahvaljujući natpisima iz palače saznajemo da je Sargon osobno sudjelovao tijekom faze planiranja i izgradnje grada i palače, što nam saznajemo o njegovoj osobitoj preokupiranosti poljoprivrednim poduzećima. Sargon se predstavljao kao netko zainteresiran za melioraciju stepa, uzgoj stoke na pustarama, sadnju voćaka, korištenje resursa izvorske vode i navodnjavanje zemlje. Posebno je bio ponosan što je realizirao egzotični kraljevski park u blizini Dur-Šarukina. Svi Sargonidovi kraljevi opisuju svoje vrtove na isti način, uspoređujući ih s planinom Amanus, gdje su asirski kraljevi tradicionalno rezali drveće cedra i drugih egzotičnih stabala. Jedan od tih parkova je bio prikazan na pločama zidina kraljevske palače u Dur-Šarukinu. Također zahvaljujući natpisima iz palače saznajemo da se Sargon izuzetno oslanjao na članove svoje obitelji. Natpisi iz Dur-Šarukina upućuju na to da je Sargon podigao brata Šîn-aḫu-ušura na utjecajnu poziciju "velikog vezira" i omogućio mu da se nastani u palači pokraj njegove.¹⁵⁶

Osim palača, u Dur-Šarukinu je pronađeno samo nekoliko građevina. Moguće da je tome razlog tomu ograničena iskopavanja koja su provedena izvan glavnih palača, ili možda jer je samo malo kuća bilo tamo izgrađeno tamo u antici, ili pak zbog brze Sargonove smrti na vojnoj kampanji nedugo nakon inauguracije grada. Premda je Sargonov sin Senaherib napustio grad svoga oca i preselio se u Ninivu.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Potts, T., D., op.cit., str. 862-863.

¹⁵⁵ Frahm, E., ur., op. cit., str. 518

¹⁵⁶ Frahm, E., ur., op. cit., str. 181

¹⁵⁷ Ibid.

3.6 Niniva

Tijekom posljednjeg Asirskog carstva u 1. tisućljeću pr. n. e. glavni grad je premješten iz Nimruda u stari utemeljen grad udaljen 25 km sjeverno Ninivu. Niniva je bila smještena u plodnoj poljoprivrednoj zoni na ušću rijeke Tigris i Khosr. Grad je bio jedno od glavnih trgovačkih centara na križistima glavnih istočno-zapadnih trgovačkih ruta do Sirije i Sredozemnog mora te sjevernojužne trgovačke rute od Anatolije do Perzijskog zaljeva.

Senaherib (704–681. g. pr. n. e) je bio vladar koji je premjestio vladu u Ninivu, gdje je na citadeli izgradio kraljevsku rezidenciju. U vrijeme Senaheriba grad je mjerio preko 750 hektara, a zidovi grada su bili dugi 12 kilometara i visoki 25 metara. Postoji mogućnost da je populacija grada bila do 150 000 stanovnika.¹⁵⁸ Prema legendi, gradske zidine su imale 15 vrata koje su pomoću cesta vodile u sve smjerove izvan grada. Niniva je imala široke ulice i prostrane javne trgove. Oko palače se nalazio veliki park i botanički vrt koji je brojio više vrsta cvijeća, biljaka i drveća donesenih s juga iz okolice Kaldeja. Ostali dijelovi ovog ogromnog vrta su sadržavali primjerke poput mirne biljke, te više vrsta vinove loze i voćaka. Upravo u svrhu navodnjavanja toga ogromnog vrta je Senaherib sagradio kanale koji su dovodili slatku vodu iz mjesta od 50 km udaljenosti od Ninive.¹⁵⁹

Senaheribova kraljevska rezidencijska palača takozvana "Palača bez rivala" ili Jugozapadna (kako su je nazvali istraživači), nalazi se u sredini vrta u sjevernom djelu Ninive. Palača je jedno od izvanrednih dostignuća asirske arhitekture, a bila je široka 200 m i duga 500 m.¹⁶⁰ U njoj se nalazilo više od 80 prostorija, od kojih su mnoge ukrašene reljefima u kamenu koji prikazuju kraljeve vojne pobjede, život u vojnim kampovima, deportacije i proces izgradnje palače. Na reljefima Senaheribove palače osobito je vidljiv značajan pomak u likovnom prikazu pejzaža i životinja. Reljefi iz Senaheribove palače danas su izloženi u British Museumu u Londonu.¹⁶¹ Istraživači su istražili prijestolnu dvoranu s unutarnjim dvorištem i pomoćne prijamne prostorije, koje su irački znanstvenici restaurirali i smjestili u muzej tijekom 1960-ih.

¹⁵⁸ Fagan, M., Scarre, C., op.cit., str. 211

¹⁵⁹ Chadwick, R., op. cit., str. 83

¹⁶⁰ Kuiper, K., ur., op. cit, str. 101

¹⁶¹ Kuiper, K., ur., op. cit, str. 192

Muzej je čuvao stotinu reljefa koji su zajedno s muzejom uništeni u napadu ISIS-a 2016. godine.¹⁶²

Istraženi dio palače pripada službenom dijelu, gdje nisu pronađene prostorije za poslugu. Senaheribovi natpisi ukazuju da je tek polovica nekadašnje palače pronađena i istražena. Plan preostalih državnih stanova je neobičan, s dugim unutarnjim dvorištem koje je okruženo prijemnim prostorijama i skupinom prostorija nedefiniranih planova okrenutih prema jugozapadnoj terasi. Zidovi prostorija su ukrašeni reljefima, a teme reljefa prikazuju većinom ratna osvajanja. Istočna zgrada (kako su je nazvali istraživači) je smještena oko 300 metara sjeveroistočno od stanova visokih dužnosnika. Prema natpisu na kipu bika, Istočna zgrada je pripadala glavnoj palači, a prema Senaheribu tamo je bio kraj te iste palače.¹⁶³

Sjeverni i sjeverozapadni dio palače je do danas u potpunosti nepoznat. Senaheribovo djelo arhitekture podsjeća na palaču njegovog oca Sargona II u Dur-Šarukinu, ali postoje novi elementi simetrije i vizualne dekoracije.¹⁶⁴ Prijestolna dvorana leži na sjeveroistoku, a dvorišta su okružena državnim stanovima s dva ili tri reda prostorija. Vanjske zidine na jugozapadu i jugu su nestale. Na jugozapadnoj strani su nađena druga velika vrata, no nejasno je kojim putem su vodila do centra palače. Sjeverozapadno krilo je također nestalo, ali postoje indikacije da se tamo nalazilo još jedno dvorište.¹⁶⁵

Palača je uništena 612. g. pr. n. e. kada su Babilonci i Medijci razorili Ninivu. Ruševine palače su bile ispod krhotina sve do istraživanja arheologa Austena Henrya Layarda u 19. stoljeću. U 20. stoljeću je palača istraživana od strane British Museuma pod vodstvom Leonarda Williama Kinga i nekoliko timova iz Iraka. Američki znanstvenik John M. Russell je 1980.-ih zabilježio njezin prostorni plan, propadanje te krađu skulptura iz mjesta iskopavanja.¹⁶⁶ Prethodno spomenuti arheolog, Austen Layard je iskopao u Senaheribovoj palači najopsežniju grupu novoasirskih skulptura zajedno sa 3011 metara zida prekrivenog reljefima, od kojih nekoliko reljefa datira iz razdoblja Asurbanipala, ali većina je iz Senaheribova

¹⁶² Frahm, E., ur., op. cit., str. 448

¹⁶³ Frahm, E., ur., op. cit., str. 449

¹⁶⁴ Potts, T., D.: op. cit., str. 864

¹⁶⁵ Potts, T., D.: op. cit., str. 865

¹⁶⁶ Nardo, D., op. cit., str. 215

razdoblja.¹⁶⁷ Senaherib je započeo gradnju palače u ranoj fazi svoje vladavine, prema tome umjetnici su raspolagali vrlo malim brojem vojnih pohoda da bi ih reljefima ovjekovječili na zidinama njegove palače. Posljedica je toga da se većina reljefa povezuje s kraljevim prvim od tri ratna pohoda, onaj na Babiloniju, planine Zagros i Levant. Tema reljefa na zapadnom zidu pijestolne dvorane je peti vojni pohod na Nipur, a četvrti ponovni pohod na Babiloniju je tema neimenovanih reljefa u ostalim okolnim prostorijama. Zapravo su zidovi svake prostorije bili ukrašeni temom jednog ratnog pohoda, ali postoje i iznimke.

Asurbanipal (668–631. g. pr. n. e.) je zadnji veliki asirski kralj ratnik koji je uz to ostavio značajno kulturno nasljeđe. Asurbanipalov odnos prema neprijateljima je bio osvetljiv i brutalan, no bitno je spomenuti i da je bio jedan od nekoliko asirskih kraljeva koji su znali čitati i pisati.¹⁶⁸ Kralj Asurbanipal je poštovao pisanu riječ, njegova kolekcija glinenih pločica je sadržavala tisuće pločica iz raznih mjesta Mezopotamije, a te pločice čine najstariju i najpoznatiju svjetsku biblioteku.¹⁶⁹ Zbog nasilne destrukcije Ninive 612. g. pr. n. e. glinene pločice su pronađene izvan izvornog konteksta. Krajem 19. stoljeća, to jest u vrijeme njihovog pronalaska bile su smještene unutar kompleksa Senaheribove Jugozapadne i Asurbanipalove Sjeverne palače. Međutim većina tekstova koji su pripisani "Asurbanipalovoj biblioteci" je dolazila iz četiri različite zgrade u Ninivi, spomenute Sjeverne i Jugozapadne palače te hramova božice Ištar i Nabu. Nabuov hram južno od Sjeverne palače je možda bio zasebna knjižnica, odnosno postoji mogućnost da je došlo do miješanja glinenih pločica odande s onima iz Sjeverne palače.¹⁷⁰

Prema modernim standardima broj tekstova koje je Asurbanipal skupio bi se mogao činiti malim. Asurbanipal je uspio skupiti nekoliko tisuća glinenih pločica, točan broj je nepoznat jer mnogi od njih su dijelovi pojedinačne pločice, ali procjena je da broj varira od 5 000 do 25 000. Od ukupnoga broja pronađenih glinenih pločica otprilike je 5 000 bilo u dovoljno dobrom stanju da se mogu prevesti. Primarno su bile spremljene u posebnoj prostoriji za arhiviranje gdje ih je pronašao istraživač Austen Henry Layard, prije otprilike 150 godina tijekom ranih istraživanja Ninive.¹⁷¹

¹⁶⁷ Frahm, E., ur., op. cit., str. 497

¹⁶⁸ Chadwick, R., op. cit., str. 15

¹⁶⁹ Chadwick, R., op. cit., str. 87

¹⁷⁰ Potts, T., D.: op.cit., str. 39

¹⁷¹ Chadwick, R., op. cit., str. 87

Zbirka glinenih pločica je sadržavala bitne dokumente poput pisama, ugovora, povijesnih zapisa kako i religioznih i literarnih tekstova, mitova i znanstvenih radova. Kraljev znastveni interes pojašnjava činjenica da su mnogi od tekstova kopije starih Sumerskih i Babilonskih tekstova, a to ukazuje na Asurnasirpalovu iskrenu želju da u biblioteci očuva literarnu, religioznu i kulturnu baštinu drevne Mezopotamije za buduće naraštaje.¹⁷² Kralj u jednom od svojih pisma piše svojim dužnosnicima da obrate pozornost na sve vrste tekstova, ako bi pronašli nešto interesantno, naređeno je da to pošalju njemu za njegovu biblioteku u Ninivi.

Bitno je spomenuti opće poznato književno djelo Ep o Gilgamešu koje je pronađeno u Ninivi. Zapis pronađen u Ninivi je njegova najcjelovitija verzija, koja datira iz 7. stoljeća p. n. e., a napisana je na 12 glinenih pločica. Ep je mnogo stariji od pronađenih pisanih verzija, no upravo ova daje najviše pisanog dokaza. Legenda o Gilgamešu u Mezopotamiji je prepričavana stoljećima, a verzije su djelomično se mijenjale, ali glavna tema je ostala ista.¹⁷³

Zahvaljujući glinenim pločicama iz Asurbanipalove biblioteke dolazimo do saznanja da Niniva u aspektu svakodnevnog života je bila vrlo tradicionalni mezopotamski grad. Većina radničke klase u Ninivi je primjenjivala i dalje jutarnju rutinu koja se prakticirala u Uru 2030. g. pr. n. e. Premda nije bilo većih dramatičnih pomaka u svakodnevnom život u rasponu više od tisuće godina, ipak postoji mogućnost da su se male promjene odnosile na stvari poput molitve (upućivale su se različitim bogovima), prehrane (pogača se jela sa sirupom od datulje), i odjevanje (odjeća je bila možda od pamuka umjesto od vune). Osim toga, došlo je do promjena u korištenju jezika, prema tome je Aramejski postupno zamijenio Akadski, kao jezik ljudi, a sumerski je pao dalje u pozadinu, a sam je kralj Asurbanipal tvrdio da umije čitati, pisati i govoriti sva tri jezika.¹⁷⁴

Glavni građevinski Asurbanipalov projektu u Ninivi je bila rekonstrukcija prijestolonasljednikove palače, nazvane od strane istraživača „Sjeverna palača”. Iskopan je samo središnji dio palače koji je uključivao vanjsko i unutarnje dvorište, prijestolnu dvoranu i sustav hodnika koji je palaču povezivao s vanjskim dijelom.¹⁷⁵ Vizualna umjetnost pod Asurbanipalom je postigla visoku razinu profinjenosti, a tome

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Somervill, A. B., op.cit., str. 26

¹⁷⁴ Bertman, S., op. cit., str. 59

¹⁷⁵ Frahm, E., ur., op. cit., str. 450

svjedoče brojni oblikovani reljefi iz palače u Ninivi. Pokazuju kralja kao vrhovnog zapovjednika pobjedničkih oružanih snaga i lovca divljih životinja, u scenama poput one poznate lova lavova. Najveći broj Asurbanipalovih reljefa u Ninivi je pronađen unutar Sjeverne palače. Kipovi bikova s ljudskim glavama nisu se nalazili u svakoj prostoriji, a zidovi u prijestolnoj dvorani su bili ukrašeni običnim kamenim pločama, dok su dovratnici na njezinim središnjim vratima bili ukrašeni apotropejskim figurama. Prag prijestolne dvorane je bio ukrašen cvjetnim uzorcima. Apotropejske figure i cvjetni uzorci su krasile i ostale prostorije u palači.¹⁷⁶

Reljefi u prijestolnoj dvorani većinom prikazuju Asurbanipalove vojne pohode u različitim regijama Mezopotamije. Prostorije iza prijestolne dvorane su također bile ukrašene vojnim temama, a kao i u većini prostorija Senaheribove Jugozapadne palače je tema svakog reljefa po jedan vojni pohod. Skupina prolaza koja je vodila od prijestolne dvorane do vanjskog dijela palače je bila ukrašena reljefima koji imaju teme vezane za lov: odlazak u lov lavova i dolazak iz lova, kroćenje lavova, lov kralja na lavove, gazele i divlje konje. Broj reljefa koji je pao s gornjeg kata u te prolaze prikazuje vojne pohode, lov na lavove te kralja i kraljicu kako objeduju u vrtu palače.¹⁷⁷ Scene su pune drame, pokretljivosti, i detalja u prikazu lavova iz velike blizine.¹⁷⁸

Kraljevski natpisi opisuju i reljefima ilustriraju veličanstvene vrtove koje su Asirci gradili u svojim palačama. Zidovi palače u Ninivi su ukrašeni prikazima tih vrtova, a jedan primjer prikazuje Asurbanipala i njegovu kraljicu na pikniku ispod vinove loze, u svojem vrtu bogatom raznolikim voćem, i drvećem. Bitno je spomenuti još jedan reljef iz Asurbanipalove palače, koji prikazuje vrtove njegovog djeda Senaheriba. Vrtovi se uzdižu preko brda s mnoštvom drveća do terase i paviljona sa stupovima, a kroz vrtove su tekli umjetni potoci. Senaherib je bio zainteresiran za civilno-hidrauličko inženjerstvo i stvaranje umjetnih krajobrazza. Njegovi natpisi opisuju, a reljefi prikazuju prirodni rezervat izvan Ninive, močvare stvorene za upravljanje vodama, nastanjene divljim svinjama, jelenima i ribama, koje su privlačile čaplje i druge ptice. Umjetni kanali, čvorovi, brane i tuneli koje je konstruirao da dovede vodu do Ninive iz planine Zagros, od kojih su neki još uvijek u upotrebi, zalijevali su veliko područje oranica i

¹⁷⁶ Frahm, E., ur., op. cit., str. 490-491.

¹⁷⁷ Frahm, E., ur., op. cit., str. 491

¹⁷⁸ McIntosh, J., R., op. cit., str. 247

voćnjaka oko grada, kao i parkove i vrtove od kojih je najuzbudljiviji bio kraljevski park za zabavu pored palače.¹⁷⁹

Niniva je bitan grad zbog otkrića kraljevskih palača i glinenih pločica. Opširna arheološka istraživanja od 19. stoljeća pružaju uvid u politički, gospodarski i društveni život Asiraca u doba kad je grad bio njihova prijestolnica. Kulturno-povijesna značajnost Senaheribove i Asurbanipalove palače se očituje kroz vizualnu reperezentaciju i natpise koji se nalaze u njima, ali ne prikazuje samo vojnu moć Asirskog carstva, već i raskošan život vladara. Dok glinene pločice iz takozvane Asurbanipalove palače daju uvid u njihova religiozna, znanstvena i gospodarska dostignuća.

¹⁷⁹ McIntosh, J., R., op. cit., str. 312

3.7 Babilon

Babilon je bio najpoznatiji grad u drevnoj Mezopotamiji i na cijelom Bliskom Istoku, a tijekom povijesti je bio prijestolnica mnogih velikih vladara i carstva. Termin Babilon dolazi od grčke riječi Babili ili Bab-ilim, što u prijevodu znači Vrata bogova. Grad se nalazio na rijeci Eufrat, udaljen oko 96 km od modernog Bagdada u Iraku. Rijeka je u prošlosti tekla kroz grad, no kroz vrijeme je promijenila tok i osušila prostor što je dovelo do njegova nestanka. Datum osnutka Babilona je izgubljen u toku vremena, no pronađeni su dokazi da je postojao najranije već u sredini 3. tisućljeća pr. n. e.¹⁸⁰

Danski znanstvenik Carsten Niebuhr je 1765. godine posjetio arheološko nalazište Babilona, gdje je detaljno proučavao vidljive ostatke. Međutim značajan interes europske javnosti i tvrtke East India su izazvala izvješća Papinog namjesnika Abbe de Beauchampa koji je posjetio Babilon 1780. i 1790. godine. Abbe de Beauchamp u svojim izvještajima je pisao o cilindrima, statuama i zidovima ukrašenim glaziranom opekom. Nakon toga je ruševine Babilona istraživao engleski znanstvenik Claudius James Rich 1811. godine, a detaljna istraživanja s opisom vidljivih ostataka je objavio u svojim memoarima. Richeve antikvitete je 1825. godine otkupio British Museum, a upravo je to bio početak impresivnih britanskih zbirki zapadnih azijskih antikviteta.¹⁸¹

Krajem 1840-ih i 1850-ih godina su počela sustavna iskopavanja u Babilonu i u asirskim gradovima oko Mosula, a impresivni rezultati su potaknuli znatna međunarodna suparništva, osobito između Britanije i Francuske.¹⁸² Robert Koldewey, njemački arheolog, arhitekt i povjesničar je otkrio jednu od najvećih babilonskih ljepota, Ištara vrata s Procesijskim putem koji je podigao Nebukadnezar u 6. st. pr. n. e. Između 1899. i 1914. godine, Koldewey je istražio cijeli grad Babilon te rekonstruirao njegov plan, i iskopao većinu glavnih zgrada, uključujući palače, masivne zidine oko čitavog grada i hram gradskog zaštitnika, Marduka. Osim toga, Robert Koldewey je pronašao zigurat koji je vjerojatno bio Babilonska kula, ali

¹⁸⁰ Nardo, D., op. cit., str. 49

¹⁸¹ Nardo, D., op. cit., str. 233

¹⁸² McIntosh, J., R., op. cit., str. 24-25.

nažalost nakon odlaska njemačkog tima zigurat je lokalno stanovništvo potpuno uništilo, koristeći njegovu opeku za gradnju vlastitih nastambi.¹⁸³

Grad Babilon je stoljećima bio važan centar, od razdoblja Hammurabija. Hamurabi (1792–1750. g. p. n. e) omogućio je Babilonu u četrdeset godina svoje vladavine relativno brz uspon, pomoću dosljedne i odlučne kombinacije diplomacije i ratovanja. Hammurabi je reorganizirao i centralizirao područja pod svojom kontrolom, povezavši velike površine osvojene zemlje. Nemilosrdna politika ovog tipa nije bila u skladu objavljivanjem poznatog Hamurabijevog zakonika, koji se sastoji od prologa, gotovo tristo pojedinačnih zakona i epiloga. Hamurabijev zakonik pokriva široko područje pravnih aspekata, od otkupa ratnih zarobljenika do plaćanja dugova i kazne za preljub. Postoji sumnja da odredbe njegovog zakona zapravo nisu bile korištene, odnosno da je zakonik služio imperijalnoj propagandi. Nakon Hamurabijeve smrti, kraljevstvo se uskoro našlo u poteškoćama.¹⁸⁴

O Babilonu glavnom gradu iz razdoblja kada je vladao Hamurabi je malo poznato, jer su razine ranih razdoblja grada duboko ukopane ispod kasnijih naslaga, to jest ispod razine podzemnih voda. Međutim grad je morao imati luksuznu kraljevsku palaču i hram glavnog boga Babilona, Marduka, vjerojatno na mjestu kasnijeg zigurata. Pisani dokazi na glinenim pločicama pokazuju da je starobabilonsko razdoblje bilo vrijeme književne i znanstvene aktivnosti. Budući da je Babilon iz prve babilonske dinastije zakopan ispod kasnijih rekonstrukcija, teško je procijeniti dostignuća koje je grad postigao u tom razdoblju na područjima građevinskog planiranja i arhitekture.¹⁸⁵

Kako je već istaknuto, od 1899. do 1914. godine u Babilonu opsežna istraživanja i iskopavanja provodi njemački tim na čelu s arheologom Robertom Koldeweyem, dok recentnija istraživanja provode iranski arheolozi.¹⁸⁶ Zbog gornje granice podzemnih voda uspješno je iskopana razina samo novobabilonskih građevina. Njemački istraživači su otkrili gradske zidine, kraljevsku palaču, velik Mardukov hram i druga svetišta, te područja stanovanja. Lokacija iskopavanja je ogromna, same vanjske utvrde zatvaraju 15 četvornih kilometra unutar bedema. Obrambeni sustav fortifikacija se sastoji od vanjskog i unutarnjeg zida. Vanjski zid je zatvarao

¹⁸³ McIntosh, J., R., op. cit., str. 32-33.

¹⁸⁴ Fagan, M., Scarre, C.: op.cit., str.186

¹⁸⁵ Leick, G., ur. (2010): *The Babylonian world*, Taylor & Francis e-Library, str. 89-90.

¹⁸⁶ Leick, G., op. cit., str. 29

nenaseljen prostor koji je vjerojatno služio kao sklonište za seljake tijekom rata. Na sjevernoj strani je vanjski dio obrane bio pojačan tvrđavom koja i danas je visoka otprilike 25 metara, a njezina namjena je bila da štiti palaču. Unutrašnje zidine zatvaraju kvadrat sa stranicama dugim 8 kilometara. Unutrašnji zidovi Babilona imaju osam vrata, a najpoznatije od njih su lštarine dveri. Spmenuta vrata imaju zidove od opeke, a ukrašena su reljefima zmajeva, simbolima boga Marduka, i bikovima, simbolima boga oluje Adada. To su bila dvostruka vrata koja su prolazila kroz dva zida. lštarine dveri rekonstruirane su pomoću glazirane opeke nađene na nalazištu, a rekonstrukcija se čuva u Pergamskom muzeju u Berlinu.¹⁸⁷

Pod vodstvom kraljeva Nabopolasara (626–605. g. pr. n. e.) i Nebukadneзара II (ca. 604–562. g. pr. n. e.), Babilonci su obnovili svoje gradove (posebice hramove), revitalizirali trgovačke mreže te se borili sa susjednim državama koje su prijetile njihovom prosperitetu. Glavni grad, Babilon je bio utemeljen kao politički, kulturološki, intelektualni i religijski centar. Strog centar Babilona u Novobabilonskom carstvu su sačinjavali glavni spomenici grada: kraljevska palača, svetišta i stambena četvrt. Posebice se istaknuo Nebukadnezar II, koji ga je rekonstruirao i pretvorio u dostojanstveni glavni grad velikog carstva. Babilon nije bio samo glavni grad i ceremonijalni centar carstva, već i dom stalno naseljenoj populaciji od stotine tisuća stanovnika. Obično su živjeli u kućama od dva ili tri kata, od kojih su samo temelji opstali.¹⁸⁸

Nebukadnezar II je imao tri glavne palače. Od tri otkrivene palače, plan najjužnije je uglavnom netaknut i predstavlja primarni preživjeli primjer kraljevske novobabilonske rezidencije. Nadgradnja ove zgrade je nestala, ali preostali temelji i ostaci zidova sačuvali su dovoljno informacija kako bi razumjeli cijeli plan palače. Premda je Nabopolasar započeo temelje, palača je došla do konačnog proširenog oblika kroz viziju Nebukadneзара. Početak konačnog oblika palače je bio u Procesijskoj ulici, koja je završila na rijeci Eufratu. Nebukadnezar je koristio te granice i kut gradskih zidina kako bi utvrdio konačni oblik palače. Po završetku, palača je dobila oblik trapeza koji pokriva područje od oko 300 x 120-200 m.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Albanese, A., M. (2006): *Drevne civilizacije – Velike kulture svijeta*, Mozaik Knjiga, Zagreb, str. 193

¹⁸⁸ Leick, G., op. cit., str. 202

¹⁸⁹ Parkoff, J., A. (2012): *The acropolis at Babylon – A reconstruction during the late 6th century B.C.*, Office of Graduate Studies of Texas, A&M University, Texas, str. 96

Velika južna palača je izgrađena na podignutoj platformi od pečene opeke koja prema planskom nacrtu sličí asirskom tipu, odnosno sastoji se od javnih i privatnih prostorija okupljenih oko pravokutnih dvorišta.¹⁹⁰ Glavni ulaz bio je smješten na istoku, odmah iza Procesijske ulice. Unutar palače, plan djeli strukturu u blokove zgrada raspoređene oko pet velikih dvorišta. Četiri dvorišta sadržavala su veliku prihvatnu dvoranu na jugu, s izuzetkom istočnog dvorišta. Od tih dvorana, najveća je smještena u središtu palače i pretpostavlja se da je riječ o glavnoj prijestolnoj dvorani.¹⁹¹

Vanjski zid prijestolne dvorane je dekoriran glaziranom opekam geometrijskih uzoraka, životinja i drveća. Međutim zahvaljujući pisanim izvorima saznajemo da su prostorije bile namještene finim drvom, a dekorirane broncom i zlatom. Drveni svodovi više puta su spomenuti u Nebukodonozorovim natpisima, a većina je zgrada unutar kompleksa palače imala takve svodove. U sjevernoistočnom djelu palače se nalaze zagonetni samostojeći svodovi, a pretpostavlja se da su temelji Visećeg vrta, kojeg je Nebukadnezar izgradio da zadovolji žudnju svoje žene za šumama njezine domovine.¹⁹²

Glede dekoracije, Novobabilonci su umjesto ukrašavanja zidova uklesanim pločama prakticirali umijeće dekoracije individualno oblikovanom pečenom i glaziranom opekam. Glaziranu opeku su koristili za površinske ornamente, odnosno za dekoraciju reljefom. Njihov koloristički učinak je vidljiv na pročelju prijestolne dvorane i Procesijskom putu koji vodi do lštarinih vrata. Okvir sjajno obojenih ornamentalnih traka oslikava procesiju bikova, zmajeva i drugih životinja, a sve je to realizirano na pozadini tamno plave lijevane opeke. Prikazi životinja su predstavljali svetce: glavnog babilonskog boga Marduka (biješe i žute zmije-zmajevi), boga oluja Adada (žuti bikovi s plavom kosom) i božicu ljubavi i rata lštar (bijeli i žuti lavovi). Osim toga u palači su pronađene relikvije koje su čuvali kraljevi Nebukadnezar II i Nabonid. Takvi objekti su stavljali naglasak na status kraljeva kao nasljednika babilonskih tradicija.¹⁹³

Glavni ukrasni motiv u Nebukadnezarovoj palači bile su stilizirane palme u prijestolnoj dvorani. Nažalost gotovo ništa od umjetničkih prikaza asirskih palača nije

¹⁹⁰ Nardo, D., op. cit., str. 27

¹⁹¹ Parkoff, J., A., op.cit., str. 98

¹⁹² Nardo, D., op. cit., str. 27

¹⁹³ McIntosh, J.: R., op. cit., str. 21

preživjelo u babilonskoj imperijalnoj ikonografiji, pa ni kolosalni čuvari koji su stajali na vratima. Zapravo u Babilonu su takvi čuvari bili prikazani u reljefima od glazirane opeke, koji su stajali na redovima kod gradskih vrata.¹⁹⁴

Kako je već spomenuto, Novobabilonci su pečenom i glaziranom opekam zamijenili klesane kamene plohe koje su koristili Asirci. Iako je ta tehnika izumljena u Asiriji, Novobabilonci su je koristili više kod izrade površinskih ukrasa i arhitektonskih reljefa. To je jasno vidljivo na lštarinim dverima, Nebukadnezarova svetog dijela Babilona. Površinu lštarinih dveri originalno je prekrivalo tisuće pojedinačnih glaziranih opeka, a danas su vrata restaurirana i čuvaju se u muzeju u Berlinu. Sve u svemu, ovdje posljednji put vidimo tu posebnu genijalnost drevne mezopotamske umjetnosti u portretiranju životinja koja je uočljiva još u ranim dinastijskim razdobljima.¹⁹⁵

Nebukadnezar je u drugoj polovici svoje vladavine izgradio Sjevernu palaču. Smještena je na sjevernoj citadeli, zapadno od Procesijske ulice. Sjeverna palača je bitna jer su istraživači u ruševinama otkrili veliki broj nalaza, od velikih kipova do posvećenih stela i vjerskih nalaza, a dolazili su iz različitih zemalja u rasponu od stotina godina.¹⁹⁶

Grad je imao više od tisuću hramova različitih veličina, a najznačajniji je hram posvećen najvažnijem bogu u babilonskoj religiji, Marduku. Hram boga Marduka je tvrđava kvadratnog tlocrta, a u središtu je toranj gdje je stajao zlatni kip Marduka visok 6 metara. Kip boga Marduka je bio nošen tokom trajanja procesija. Zatim odvojen zidom, uz hram je stajao zigurat, kvadratni toranj visok skoro 100 metara. Zigurat je bio sagrađen od nepečene opeke, a prekriven je bio pečenom opekam. Zbog građevinskog materijala, tijekom stoljeća kula često je pljačkana, a sve što je od nje ostalo je temelj.¹⁹⁷

Babilonski toranj i Vseći vrtovi ostaju do danas misterij mezopotamske civilizacije. Povjesničari i arheolozi povezuju Babilonski toranj s Etemenankijem. Etemenanki je naziv za "kulu babilonsku", odnosno za najveći babilonski zigurat koji je posvećen bogu Marduku. Etemenanki se spominje na glinenoj pločici iz grada

¹⁹⁴ Potts, T. D.: op.cit, str. 77

¹⁹⁵ Davies, J. E. P et al. (2011): *Jansons History of Art – The Western Tradition*, Eighth Edition, Prentice Hall, London, str. 37

¹⁹⁶ Parkoff, J., A., op.cit., str. 179

¹⁹⁷ Nardo, D.: op. cit., str. 193-194.

Uruka koji je datira u 3. tisućljeća pr. n. e. To je vjerojatno prijepis nekog starijeg zapisa. Njemački arheolog Robert Koldewey je iskapanjima 1913. godine potvrdio zapise i pronašao ostatke veličine 91×91 metara. Zigurat je kombinacija gradnje starog sumerskog načina s asirskim hramom, a točno vrijeme gradnje nije poznato. Zigurat je imao sedam terasastih katova u najgornjem je bio hram za »svetu svadbu« boga Marduka i vrhovne svećenice.¹⁹⁸

Čak još veći misterij su Viseći vrtovi Babilona. Unatoč tome što su klasificirani kao jedno od sedam čuda antičkog svijeta, ostaju u velikoj mjeri nedostupni današnjim povjesničarima, premda se čini da su drevni povjesničari imali više saznanja o njima.¹⁹⁹ Jedan od tih povjesničara bio je babilonski svećenik i astrolog Berosus. U svom kratkom djelu *Babyloniaca*, napisanom u 290. g. pr. n. e, je objasnio babilonski svijet Grcima. Velik dio onoga što je napisao potvrdili su arheolozi, ali jedno čudo koje je opisao nije pronađeno: Viseći vrtovi Babilona, koje je pripisao Nebukadnezaru II. Postoje nagađanja da su bili smješteni u već spomenutom sjeverozapadnom djelu kraljevske palače sa sukladnim nadsvođenim hodnicima.²⁰⁰ Arheolozi i povjesničari nisu bili u mogućnosti pronaći dokaze o Visećim vrtovima, ili čak opipljivi dokaz o njihovom postojanju.²⁰¹

Pogledom na kartu bilo kojeg babilonskog grada, jasno su vidljive različite uloge palače i hrama u društvu. Na primjer grad Babilon u prvom tisućljeću, u vrijeme najvećeg proširenja kojeg obilježavaju osebujne glavne palače kaldejskih kraljeva, Nebukadnezara i njegove dinastije. Upravo su njihove palače su zauzele istaknuto mjesto na sjeverozapadnom uglu grada na obali rijeke Eufrat te na obje strane glavne ulice. Udaljenost i razdvajanje kraljevske moći jasno je vidljivo u planu grada, gdje je stambeni prostor bio odvojen od palače koja je bila okružena golemim zidovima.²⁰²

Arheološka nalazišta Nebukadnezarovih palača u Babilonu su kulturno-povijesno značajne zbog njihove zapnjujuće dekoracije. Pogotovo se ističu elementi dekoracijije, od kojih je najzanimljivija dekoracija glaziranom opekam na

¹⁹⁸ Babilon na: <http://povijest.net/2018/?p=2169> (4.6.2018.)

¹⁹⁹ Nardo, D., op. cit., str. 136

²⁰⁰ Albanese, A., M., op.cit., str. 193

²⁰¹ Bertman, S., op. cit., str. 12

²⁰² Leick, G., ur., op.cit., str. 265

Procesijskom putu i Ištarinim vratima. Unatoč brojnim istraživanjima opće poznati Viseći vrtovi, pa i Babilonski toranj dijelom ostaju nepoznanica.

4. ZAKLJUČAK

Kroz povijest u Mezopotamiji mnoge su se kulture uspinjale i padale, a među najmoćnijima su bili: Sumerani, Babilonci, i Asirci. Stanovnici su ovoga područja prvotno bili lovci sakupljači i nomadi, no tokom vremena su postali poljoprivrednici te gradili sela i gradove. U razdoblju drevne Mezopotamije su izgrađeni brojni kompleksi palača. Nažalost je mali broj preživio vremenske uvjete, pljačkanja i razaranja. Unatoč tome, one koje su preživjele i koje su pronađene i istraživane daju detaljan uvid u sve aspekte života drevne Mezopotamije.

Poljoprivreda je kroz povijest bila temelj uspješnog gospodarstva Mezopotamije. Bogatstvo akumulirano iz poljoprivrede je dovelo i do raskošne te masovne izgradnje kraljevskih palača i hramova. Palače su bile središte života grada, a razvile su se od mezopotamske kuće s dvorištem pa do reprezentativne građevine, utvrde, suda i upravnog središta te krajnje rezidencijalnog karaktera za vladara i obitelj, s funkcijama administrativnog, proizvodnog i skladišnog karaktera. Kompleks palača je sadržao hramove, a pojedine palače su imale svoje arhive ili biblioteke koji su čuvali glinene pločice s raznim temama iz različitih razdoblja. Primjeri tih palača se nalaze u Ebli, Mariju, i Ninivi.

Arhivi u palačama i hramovima, te pojedinačne glinene pločice i natpisi koji su pronađeni u arheološkim lokalitetima, od kojih su većina zapisi gospodarskog i administrativnog karaktera, uz arhitekturu i druge umjetničke nalaze zajedno su pridonijeli rekonstrukciji mnogih aspekata mezopotamskog života, poput gospodarstva palače ili hrama i organizacije aktivnosti trgovanja. Arheološka i pisana svjedočanstva gotovo u potpunosti potječu iz palača, a prvenstveno su usredotočena na aktivnosti kralja, posebice kao ratnika i graditelja. Također, ona pružaju obilje informacija o svakodnevnom životu drevnih pojedinaca, zajednicama i razvoju čovječanstva općenito, pritom ilustrirajući tehnike i pristupe mnogih disciplina. Povijesni dokumenti u obliku glinenih pločica kombinirani s arheologijom daju detaljnu, iako još uvijek daleko od cjelovite slike prošlosti ove drevne civilizacije. Time je potvrđena osnovna pretpostavka o važnosti palača drevne Mezopotamije za cjelokupno čovječanstvo, jer bez njih ono bi bilo oskudno znanja o ovoj iznimnoj drevnoj civilizaciji.

5. LITERATURA

Knjige:

1. Albanese, A., M. (2006): *Drevne civilizacije – Velike kulture svijeta*, Mozaik Knjiga, Zagreb
2. Archi, A. (2015): *Ebla and Its Archives*, Walter de Gruyter Inc., Boston/Berlin
3. Bertman, S. (2003): *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Facts On File, New York
4. Bleicken, J., et. al. (2005): *Povijest svijeta – prvi dio*, Marijan tisak, Split
5. Cheng, J., Feldman, M., H., ur. (2007): *Ancient Near Eastern art in context*, Koninklijke Brill NV, Leiden
6. Chadwick, R., (2008): *First civilizations – Ancient Mesopotamia and Ancient Egypt*, Equinox, London
7. Davies, J. E. P et al. (2011): *Jansons History of Art – The Western Tradition*, Eighth Edition, Prentice Hall, London
8. Fagan, M., Scarre, C. (2016): *Ancient Civilizations*, Fourth Edition, Routledge, Oxon
9. Feuerstein, P., K. (2009): *Ilustrirana povijest svijeta – Osvit civilizacije: od prapovijesti do 900.g.pr.Kr.*, Mozaik knjiga, Zagreb
10. Feuerstein, P., K. (2009): *Ilustrirana povijest svijeta – Antički svijet: od 900.g.pr.Kr. do 430.g.pos.Kr.*, Mozaik knjiga, Zagreb
11. Frahm, E., ur. (2017): *A companion to Assyria*, Blackwell, New Haven
12. Gates, C. (2011): *Ancient Cities – The Archaeology of life in the ancient Near East an Egypt, Greece and Rome*, Second Edition, Routledge, London
13. Kuiper, K., ur. (2011): *Mesopotamia – the world's earliest civilization*, Britannica Educational Publishing, New York

14. Leick, G. (2010): *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Scarecrow Press, Inc., Plymouth
15. Leick, G., ur. (2010): *The Babylonian world*, Routledge, London
16. Marches G., Marchetti, N. (2011): *Royal Statuary of early dynastic Mesopotamia*, Eisenbrauns, Winona Lake
17. McIntosh, J., R. (2005): *Ancient Mesopotamia – New Perspectives*, Abc-Clio, Santa Barbara, California
18. Morris, N. (2010): *Ilustrirana povijest svijeta – Mezopotamija i biblijske zemlje*, McRae Publishing, Zagreb
19. Muller, W., Vogel, G. (1999): *Atlas arhitekture I. – Opći dio: Povijest graditeljstva od Mezopotamije do Bizanta*, Golden marketing, Zagreb
20. Nardo, D. (2007): *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Mesopotamia*, Cengage Learning, Gale
21. Nardo, D. (2014): *Life in Ancient Mesopotamia*, Reference Point Press, San Diego
22. Potts, T., D. (2012): *A companion to the archaeology of the Ancient Near East*, Blackwell Publishing, Oxford
23. Snell, C., D., ur. (2005): *A companion to the ancient Near East*, Blackwell Publishing, Oxford
24. Somervill, A. B., (2010): *Great Empires of the Past – Empires of Ancient Mesopotamia*, Chelsea House, New York
25. Van De Mieroop, M. (2007): *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Blackweel, Oxford
26. Winter, J., I., ur. (2010): *On the art in the ancient Near East – Vol. 1*, Koninklijke Brill NV, Leiden

Internet izvori:

1. Babilon na: <http://povijest.net/2018/?p=2169> (4.6.2018.)
2. Ebla na: http://www.ebla.it/escavi__il_palazzo_reale_g.html (25. 9. 2018.)

3. Mari na : <http://earlyworldhistory.blogspot.hr/2012/03/mari-mesopotamian-city.html>(25. 9. 2018.)
4. Parkoff, J., A. (2012): The acroplois at Babylon – A reconstruction during the late 6th century B.C. (Znastveni rad), Office of Graduate Studies of Texas, A&M University, str. 96

Preuzeto s: <https://core.ac.uk/download/pdf/13642908.pdf> (25.9.2018)

SAŽETAK

Područje Dervene Mezopotamije se nalazilo između dvije rijeke, Eufrata i Tigrisa. Tlo međurječja je bilo pogono za uzgoj žitarica i ostalih poljoprivrednih kultura. Poljoprivredna proizvodnja je bila glavni izvor bogatstva ljudi iz Mezopotamije. Mezopotamija je mjesto gdje su se pojavljivali prvi gradovi na svijetu. Urbano društvo razvijeno pomoću viška u poljoprivrednoj proizvodnji je omogućilo specijalizaciju u različitim područjima, jer je stanovništvo bilo oslobođeno individualne nabave hrane.

Primarno zbog zemljopisnih razlika, cijelo se područje nije moglo ujediniti pod jednim vladarom. Kroz tisuće godina u Mezopotamiji mnoge su se kulture uspinjale i padale. Među najmoćnijima su bili: Sumerani, Babilonci, i Asirci. Ujedno ove kulture su ostavile izuzetno jasnu povijest iza sebe u obliku arhitekture, umjetnosti i glinenih pločica. Osim toga, na tom području se javljaju mnoge inovacije poput pisma, lončarskog kola i kola. Vladari ovih velikih kultura su gradili velike palače u kojima su se nalazili hramovi i arhivi, a da bi pokazali svoje bogatstvo i moć raskošno su ih ukrašavali.

Razvoj arheologije u 19. i 20. stoljeću je omogućio pronalazak i istraživanje palača drevne Mezopotamije, koje su do tada bile nepoznate zapadnom svijetu. Kroz njihova opsežna istraživanja danas su poznate pojedinosti iz života drevne mezopotamske civilizacije. Sve u svemu, pronalazak i istraživanja palača omogućio je cjelokupnom čovječanstvu da prepozna i poštuje njihovu kulturno-povijesnu vrijednost.

Ključne riječi: *Drevna Mezopotamija, poljoprivreda, Sumerani, Babilonci, Asirci, palače, umjetnost, glinene pločice, vladari, arheologija, povijest, kultura*

SUMMARY

The area of Ancient Mesopotamia was located between two rivers, the Euphrates and the Tigris, in fact the fertile land between those two rivers was great for agriculture to thrive. Therefore, agriculture was the main income of wealth for the people of Mesopotamia. Ancient Mesopotamia is the place where the first cities in the world appeared. Furthermore, the urban society developed through the surplus in agricultural production allowed specialization in different areas, because the population was freed from individual food procurement.

Primarily due to geographic differences, the whole area could not be united under one ruler. In Mesopotamia, for thousands of years, many cultures have risen and fallen. Among the most powerful were the Sumerians, the Babylonians, and the Assyrians. At the same time, these cultures have left an extremely clear history behind them in the form of architecture, art and clay tablets. In addition, there are many innovations from this area, such as literacy, pottery and wagons. Rulers of these big cultures have built big palaces, with temples and large archives, in addition they decorated them with vast art to show off their wealth and power.

The development of archeology in the 19th and 20th century has made it possible to find and study these palaces, which until then were unknown to the Western world. Overall, the excavation and studies of the palaces have made it possible for the entire humanity to recognize and respect their cultural and historic value.

Keywords: *Ancient Mesopotamia, agriculture, Sumerians, Babylonians, Assyrians, palaces, art, clay tablets, rulers, archeology, history, culture*